

Från isvak till robofold

Kvinnor, arbete och tvätt under 100 år

Gunilla Lundgren

En bok i serien Nytt liv i Sverige • LOs kraftsamling för integration

Tack:

*Olle Magnusson, Hagalunds Tvätterimuseum,
Algot Slät, Karl-Gunnar Slät, Sven Svärd;
Estlandssvenskarnas kulturförening, arkivgruppen,
Maria Sarberg, Elvine Smedberg,
Lars Eurén Huddinge Hembygdsförening,
KUJ-arkivet, Köping,
Lars Göran Karlsson, Berendsen Textil Service AB, Torup,
Janice Enström, Bengt Eriksson, Leif Lövegård, Helen Svedgaard,
Kerstin Gidfors, Jaak Saving, Gudrun Glennert, Leif Lundgren,
Märta Andersson, Kalle Bodin, Leif Eriksson, Bernt Andersson,
Emma, Wilhelm och David Sato, Maja och Tage Nilsson,
Göran Nilsson, Inger Öhrn-Karlsson och Margareta Holmqvist.*

© 2005 Landsorganisationen i Sverige och Gunilla Lundgren

Redaktör: María-Paz Acchiardo

Foto speciellt för denna bok: Malcolm Jacobson

Omslagsfoto: Malcolm Jacobson och privata bilder

Språkkonsult: Petra Vainionpää

Projektledare för Nytt Liv i Sverige: Luis Pascual Ariño

Grafisk form: MacGunnar – Information & Media

Tryck: Elanders Berlings AB, Malmö 2005

ISBN 91-566-2202-3

05.09 1 500

Innehåll

Förord.....	5
Från isvak till robofold.....	7
Sofia Charlotta från tvättarbostället Hagalund.....	10
Maria kom som båtflykting.....	17
Lillie tvättade i uppsågad isvak.....	33
Ett hembiträdes dag i slutet av 1930-talet.....	46
Birgitta, dubbelarbetande småbarnsmamma.....	49
En dag på tvättinrättning i slutet av 1940-talet.....	60
Sonja, en uppkäftig tvättkärring.....	63
En tvättkärrings arbetsdag i september 1964.....	72
Kärleken förde Ditas till Sverige.....	75
Dagbok december 2004.....	90
Shqipe arbetar för alla människors lika värde.....	95
Dagbok april 2005.....	104
Fakta om tvätteriarbetare och facket.....	106
Efterord.....	110

Förord

Den bok du håller i din hand tar oss genom en tidsresa både i hem- och industrimiljö i sällskap med sju hårt arbetande kvinnor. Samtidigt får vi en inblick i en betydelsefull del av svensk industrihistoria.

Industrifackets medlemmar på tvätterierna förser sjukhus, hotell och företag med rena kläder och textilier. Arbetsinsatser som är helt avgörande för att vård, omsorg och annan service ska fungera.

Industrifacket kan se tillbaka på en lång kamp för rättvisa arbetsvillkor i branschen. Trots låglönesatsningar återfinns våra medlemmar på tvätterierna fortfarande bland de sämst avlönade inom industrin.

Numera domineras marknaden av ett fåtal stora tvättindustrier. Företagen ändrar struktur, små enheter avvecklas till förmån för stora enheter. De tillfälliga anställningarna ökar och på många orter är det svårt att hitta ersättningsarbeten.

Från den fackliga organisationen ser vi med oro hur kommuner och landsting vänder blicken utanför Sveriges gränser. Syftet är att hitta billigare alternativ för tvätt av till exempel lakan, örngott och handdukar. På det sättet ställs våra lågavlönade medlemmar mot arbetare i länder där arbetsvillkoren är ännu sämre. I den kostnadsjakten finns bara förlorare.

I den här boken möter du kvinnor från olika generationer som trots många problem och bakslag vågar ta strid för rättvisan. Deras berättelser är väl värda att läsa och ta till sig.

Leif Ohlsson
Förbundsordförande
Industrifacket

Malcolm Jacobson

Från isvak till robofold

”Så göra vi när vi tvätta våra kläder”, sjöng mina kamrater och jag på julgransplundringarna i min barndom på 1950-talet. Vi stod i ring runt granen och låtsades gnugga kläder på ett tvättbräde. Sångeleken hade lika många verser som veckans dagar. På måndagen tvättade vi, på tisdagen sköljde vi, därefter klappade, hängde och strök vi vår tvätt. På lördagen skurade vi golv och när vi kom till sjunde versen hade det blivit söndag. Då tog vi varandra i armkrok och sjöng ”Så göra vi när till kyrkan vi gå”.

Jag visar rörelserna för en grupp barn och låter dem gissa vad de föreställer. ”Du tränar”, föreslår en pojke. ”Gör armhävningar”, tror en annan. Då jag sköljer tvätten tror de att jag drar in ett rep, kanske från ett vikingaskepp. En flicka tror att jag simmar. I fortsättningen tror de att jag visar grodhopp, målar, leker följa John och går med käpp. När barnen själva ska visa hur man tvättar handlar pantomimen om att stoppa in tvätt i en tvättmaskin och sedan trycka på knappar.

I dagens moderna tvättindustri tvättar man ofta i stora datoriserade tvättrör. Principen är att tvättgodset transporteras i en riktning medan vattnet strömmar i motsatt riktning. Blötläggning, förtvätt, huvudtvätt och sköljning sker utan avbrott. Det finns datoriserade vattenpressar, torktumlare, ångtunnlar och till och med ”robofolds”, det vill säga robotar som klarar av att vika och bunta blusar, skjortor och rockar. Det har hänt mycket på femtio år, tänker jag.

Ytterligare femtio år tillbaka i tiden, år 1905, startade torparhustrun **Sofia Charlotta Johansson** en liten tvätterirörelse vid Albysjöns strand i Vårby. Sofia Charlotta är en av tvätterskorna som vi berättar om i den här boken. Kapitlet om henne är skrivet

Sonja Bodin och Ditas Enström samtalar om tvätterskan Maria Slät.

av Olle Magnusson – konstnär, etnolog och skapare av Sveriges första tvätterimuseum i Vårby utanför Stockholm.

Utmed Albysjöns stränder etablerades med tiden flera små och stora tvättinrättningar. AB Fittja Familjetvätt startade vid Alby Gård i början av 1920-talet. Här arbetade estlandssvenskan **Maria Slät**, född på ön Ormsö 1893. Maria kom som båtflykting till Sverige från Estland 1944 tillsammans med fyra av sina fem barn.

Lillie Nyström var hembiträde på en bondgård i Bergslagen på 1930-talet. För en månadslön på trettiofem kronor skötte hon gårdens hushåll, lagade mat, diskade, tvättade och tog hand om barnen. Av alla sysslor var tvätten den tyngsta. ”Det går väl an att tvätta på sommaren, men på vintern är det inte roligt”, skriver hon i sin dagbok. Händerna domnande av kylan i den uppsågade isvaken.

Birgitta Holmberg var bara fjorton år när hon började arbeta på en tvättinrättning i Västmanland på 1950-talet. Liksom andra nyanställda tvättbiträden tilldelades hon sysslor som var fysiskt ansträngande, hon körde tungt lastade vagnar och lyfte våt tvätt. Arbetsmiljöfrågor, yrkesskador och fackförening var okända begrepp

för henne. ”Att jag skulle kunna protestera mot missförhållanden eller kräva förbättringar för egen del vad gäller lön eller arbetsvillkor var främmande”, berättar hon.

Så var det inte för **Sonja Bodin**, som kallar sig ”uppkäftig tvättkärning” från Småland. Sonja blev fackligt aktiv på 1960-talet då hon förstod att det var farligt att stå i kemtvättens ångor utan vare sig skyddsmask eller handskar. När Sonja mötte motstånd eller blev tystad växte hennes kamplust. År 1982 valdes hon, som första kvinna, till ordförande i LO-distriktet i Jönköpings län, ett distrikt med 103 000 medlemmar.

Ditas Enström kom till Sverige från Filippinerna 1986. Ett år senare började hon arbeta på AB Tvättman i Danderyd. Ditas brinner för kultur- och integrationsfrågor. Hon är ledamot i styrelsen för Industrifacket, avdelning 16, och hon är politiskt aktiv i sin hemkommun. Hennes nuvarande arbetsplats ligger i Huddinge, nära Albysjön där Sofia Charlotta tvättade för hundra år sedan.

Shqipe Haxhiu arbetar som tvättbiträde på Berendsen Textil Service AB i Torup i Halland. Hon är ungdomsansvarig i Halmstad för avdelning 5 på Industrifacket. ”Vi är 12 500 medlemmar i Industrifacket som är under trettio år”, säger hon, ”och vi unga kan betyda mycket om vi engagerar oss.”

Från isvak till robofold berättar om sju kvinnor och deras slit med andras smutstvätt. Samtidigt skildras Sverige under hundra år. År 1905 tvättade Sofia Charlotta i isvak inte långt från den moderna tvättindustri där Ditas arbetar 2005. Marias yngsta barn Algot var tio år när han kom till Sverige som flykting från Estland 1944. Lika gammal var Shqipe när hennes familj flydde från krigets Kosovo 1992. Lillie, Birgitta och Sonja skildrar arbetarkvinnors liv i Sverige från 1930-talet till 1990-talet.

Tvätterskor under hundra år, vad har de gemensamt? Vad kan vi lära av dem? Hur för vi vidare deras erfarenheter? För mig har drivkraften under skrivandet varit att hylla dem.

Gunilla Lundgren

Sofia Charlotta från tvättarbostället Hagalund

Allt sedan Stockholms medeltid har tvätterskor slitit vid den växande stadens stränder och bryggor. Under andra hälften av 1800-talet började tvättandet att flytta ut ur staden. Dalkullor på säsongarbete vid Lunda gård på Lovön i Mälaren fotvandrade redan på 1860-talet med dragkärror in till Stockholm för att hämta smutstvätt. Märkligt nog finns ännu i dag en tvättinrättning vid Lunda. Men Stockholms nutida tvätterskor har ofta ett betydligt mer avlägset ursprung än Dalarna.

Stadstvättaren

Slitsamt och fattigt var torparnas liv på Södertörn, strax söder om

Huddinge Hembyggsförening

Tvättskjuts i Stockholm omkring 1915.

Stockholm. I ett torparkontrakt från Orlångsjötorp under Ågesta Gård i Huddinge talas år 1898 om de villkor som gäller för torparfamiljens "tvättning av främmande kläder". Herrgården krävde ett antal extra dagsverken i ersättning för att torpet utnyttjade egendomens vattentillgångar.

Genom de smala dalgångarna på Södertörn har regnvatten och smältande snö funnit sina vägar åter mot havet. Här, längs de många vattendragen och sjöarna, blev de gamla dagsverkstorpen röjda under 1600-, 1700- och 1800-tal. Här avstyckades också tidiga 1900-talets små egnahemsjordbruk, på avstånd från herrgårdarnas öppnare och bördigare omgivningar.

Egnahemmarna fortsatte torparnas tvättartradition. Hundratals var de "stadstvättare" som i början av 1900-talet bildade långa hästdragna tvättkaravaner från Södertörn in mot Stockholm.

En dag i veckan gjordes stadsresan med den rengjorda tvätten in till familjer och strykinrättningar i stenstaden. Tidigt om lördagsmorgnarna for de iväg med sina tvättlass från torpställen och egnahem. Strykinrättningarna och mangelbodarna var inlämningsställen där stadsborna kunde lämna in sin smutstvätt – ungefär som dagens alla små kemtvättar. Från dessa inlämningsställen hämtade sedan stadstvättarna sitt rengöringsarbete för den kommande veckan.

Isvaken

För torpare och egnahemmare var stadstvätten en uppgift som man fick lov att hjälpas åt med i familjen – mor, far och ungarna – även om huvudansvaret säkert oftast var kvinnans. Vid hemkomsten efter den dagslånga utflykten lades smutstvätten först i blöt. Efter något dygn följde behandlingen i "stötan" – en handdriven tvättmaskin som gungades fram och tillbaka.

Efter vaggandet i "stötan" skulle vittvätten kokas i en lut som gammalt tillbaks gjordes av björkaska. Luten sköljdes sedan ur tvätten, och varje plagg synades och gnuggades på tvättbrådan med såpa eller borstades till dess att all smuts hade lossnat. Den slutliga

sköljningen gjordes från en brygga i sjön eller i det vattendrag man höll till vid. Om vintern var det vid en isvak. I en hink med ljummet vatten kunde man då emellanåt värma sina fingrar.

För lång tid sedan använde man ett klapprä för att banka det smutsiga lutvattnet ur tvätten. Då användes också metoden att ösa tvätten med lagom hett vatten istället för att koka den. De inhemska linnefibrerna var känsliga för det kokheta, medan den importerade bomullen tålde högre värme.

När tvätten hade runnit av skulle den hängas på tork. Det skedde vid fint torkväder utomhus, men annars skedde det vanligen i de torkklador som hörde till varje liten torptvätt. Om vintern frös de våta kläderna och blev stela som is.

Torkkladorna för tvätt var förr en vanlig syn på Södertörn, men tidens gång har varit obarmhärtig – särskilt som de inte ens från början var särskilt stabila byggnadsverk. Genom kommunal upprustning i Huddinge har dock en av dessa torkklador fått förlängt liv

Malcolm Jacobson

Tvättning av kragar.

Malcolm Jacobson

Tvättbrygga.

som Sveriges första och hittills enda tvätterimuseum. Hagalunds Tvätterimuseum vid Albysjön i Vårby firade tioårsjubileum 2004.

Sofia Charlotta Johansson

Till tvättarbostället Hagalund i Vårby kom tvättarfamiljen Sofia Charlotta och August Wilhelm Johansson 1905. De hade då just tvingats lämna ett annat torp. Ofta kombinerade tvättorparna ett litet jordbruk med tvättverksamheten. Så var kanske fallet på deras gamla torpställe, men inte vid Hagalund. Ingen jord hörde till. Kanske hade August Wilhelm extrainkomster från arbete vid någon av traktens grusgröpar eller pråmvarv?

Ändå krävde säkert tvättandet familjens gemensamma arbetsinsatser. August Wilhelm skulle förmodligen hugga veden, såga upp isvaknen om morgonen och köra tvättlasset till och från stan. När han avled på 1920-talet upphörde verksamheten. Sedan dess

har byggnaderna på Hagalund använts till annat, men nu är de åter fyllda med gamla tvättredskap – till minne av Sofia Charlotta och andra tvättarbetare.

Jobba på tvätten

Runt Albysjön och Mälaren i Vårby, Fittja och Alby, i Huddinge och Botkyrka kommuner, etablerades under första hälften av 1900-talet ett antal tvätterier. Några var små enkla handtvättar som Hagalund, andra var stora ångtvättar med upp till ett trettiotal anställda. Istället för att bli hembiträden inne i Stockholm kunde statar- och torparflickorna stanna kvar i bygden och ”jobba på tvätten”.

Tvätteriepoken på Södertörn anses ha haft sin höjdpunkt under andra världskriget. Något längre lyckades man vara framgångsrika just i Vårby och Fittja, på grund av de stora företag som då var

Olle Magnusson

Tvättarbostället Hagalund med torkladan, det blivande tvätterimuseet till höger, före renoveringen, 1992.

Malcolm Jacobson

Hagalunds Tvätterimuseum, 2005.

verksamma där. Men i mitten av 1960-talet förmådde inte heller de klara konkurrensen från hyreshusens gemensamma tvättstugor och användandet av lättsköta tvättmaskiner i hushållen. En helt annan tid stod då för dörren i den gamla tvätteribygd. Det gamla herrgårdslandskapet söder om Stockholm fylldes av förortsbebyggelse.

*Olle Magnusson
Föreståndare för Hagalunds Tvätterimuseum*

Familjen Släts privata fotoalbum

Maria Slät i Estland på 1920-talet.

Maria kom som båtflykting

I vardagsrummet hemma hos Algot Slät i Huddinge står en röd- och blåvitmålad träkista.

– Det är mammas brudkista, berättar Algot. Den fick hon med sig från Estland och den följde med henne resten av livet. I den hade hon sin lilla handdrivna symaskin, några mattor, lakan, täcken och kläder, allt hemvävt och handstickat.

Algot Slät är pensionerad modellsnickare. Han kom till Sverige 1944 tillsammans med sin mamma Maria och fyra syskon.

Familjen Slät tillhörde den svensktalande minoriteten som bott på öarna utanför Estlands kust i århundraden. Det finns dokument om svensk bosättning på dessa öar och i Estlands kusttrakter ända från slutet av tolvhundratalet. Under andra världskriget flydde nästan hela denna befolkning, närmare 8 000 personer, till Sverige.

Familjen Släts privata fotoalbum

Maria med make och barn i trädgården 1932.

I slutet av 1944 beräknar man att det dessutom fanns 25 000 andra flyktingar från Estland i Sverige.

– Jag minns flykten till Sverige som ett äventyr, säger Algot Slät. Jag var tio år och låg tillsammans med min klasskamrat Olle på fördäck i den öppna båten. När Stockholm dök upp flödade staden av ljus och husen blänkte som om vi var på väg mot kungens slott. Jag som kom från en grå timrad stuga hade aldrig sett en sådan glans.

För Algots mamma Maria kändes det säkert annorlunda. Hon hade lämnat sin gård Stoas på Ormsö och fick aldrig återse den.

Småjordbrukare i Estland

Maria Slät föddes på ön Ormsö i Estland 1893.

– På Ormsö var nästan alla svensktalande, berättar Algot. Det var ett ålderdomligt samhälle, vi levde i stort sett på självhushåll. Jorden brukades enligt gamla metoder och jag tror att det bara

Estlandssvenska kulturföreningen

Sviby, Ormsö, Estland i början av 1930-talet.

fanns en traktor på hela ön. Jordbruken var små med fem, sex kor, några grisar, höns, får och hästar. I vår familj hade vi tre hästar, Trixi, Ella och Sicke.

Familjerna på öarna levde sina liv i ganska stor avskildhet från det övriga Estland. Varje ö hade sin dialekt och i skolan undervisade man på rikssvenska. Maria förstod estniska men hon talade det sällan.

Andra världskriget

År 1940 besattes Estland av sovjetiska trupper, 1941–1944 var landet ockuperat av tyska trupper och 1944 återerövrades Estland av Sovjetunionen.

Algot minns hur de främmande soldaterna inkvarterades i granngården. Kulorna ven, trädgrenar knäcktes, barnen vande sig vid att söka skydd bakom stenar och buskar.

– Vår gård låg i skottgluggen. En lördagseftermiddag, när vi som vanligt skulle bada bastu, var min storebror Hjalmar och jag lite ostyriga. Vi sprang omkring på gårdsplanen och jagade varandra istället för att gå in i bastun. Eftersom männen alltid badade först fick kvinnorna vänta, så mamma och mina systrar kom och tjatade på oss att skynda på. Då small det till! En kanonkula slog ner precis vid bastuväggen och förstörde den. Vår olydighet räddade våra liv.

Estlandssvenska kulturföreningen

Minor som blåst iland kunde användas av bönderna som bykkrar. Ormsö 1930-talet.

Maria var redan änka. Barnens pappa hade ramlat ner från ladugårdsstegen och fick ingen vård på grund av kriget. Han dog hemma på gården. Äldste sonen Alexander var sjutton år och mobiliserad mot sin vilja, först av ryssarna, sedan av tyskarna och sedan av ryssarna igen. Ensam kvar var Maria med ansvaret för fyra barn.

Flykten till Sverige

Klockan tre på eftermiddagen den tjugonde juli 1944 tar Maria med sig barnen Linda, Elfrida, Hjalmar och Algot och skyndar till Sviby brygga på Ormsö.

– När kriget bröt ut ville alla estlandssvenskar på Ormsö komma till Sverige, berättar Algot. Mamma hade ansökt om tillstånd och fått papper som tillät henne att lämna Estland tillsammans med mina systrar och mig. Jag var yngste sonen. Men båda mina storebröder hade fyllt femton år och fick därför inget utresetillstånd.

Maria var beredd på uppbrottet, brudkistan var packad med det nödvändigaste. Den tjugonde juli höll hon på att hänga tvätt när

Estlandssvenska kulturföreningen

Segelskutan som förde Ormsöborna från Sviby brygga till Rohuküla på estländska fastlandet.

Estlandssvenska kulturförbundet

Ombord på M/S Juhan. Denna båt gjorde nio resor från 21 juni till 11 september 1944 mellan Estland och Sverige. Omkring 3 500 estlandssvenskar evakuerades.

en grannkvinna kom springande och ropade: "Ska du inte med? De andra byarna har gett sig av!" Maria lämnade genast vad hon hade för händer, samlade ihop barnen och tog farväl av gården.

– Det var hemskt att lämna djuren vind för våg. Och Alexander som var på slagfältet! Och Hjalmar som hade fyllt femton! Men i villervallan som utbröt lyckades mamma få en annan familj att säga att Hjalmar var deras son och på så vis kom också han med båten.

Klockan sex samma dag lämnade en fullastad segelbåt Sviby brygga mot estländska fastlandet. I Rohuküla väntade sedan familjerna på motorskonaren M/S Juhan som förde dem till Sverige. Den 22 juli steg de iland i Värtahamnen i Stockholm. Flykten var över.

Båtflyktingarna fördes till Johannesskolan i Stockholm. Eftersom det var sommarlov stod skolsalarna tomma.

– Vi sov på madrasser på golvet i långa rader. Jag fick sova bredvid mamma och mina systrar men Hjalmar måste sova i ett klassrum med bara karlar.

Estlandssvenska Kulturföreningen

Flyktingarna steg i land i Värtahamnen i Stockholm. Maria Häggblom (med barnvagnen) arbetade senare tillsammans med Maria Slät på AB Fittja Familjetvätt.

Vid läkarundersökningen som följde upptäcktes att äldsta dottern Linda hade en hjärntumör. Hon lades in på sjukhus medan resten av familjen skickades till en flyktingförläggning i Doverstorp utanför Finspång i Östergötland.

– Jag var bara tio år, men nu var det inte tal om att få sova ihop med mamma längre. Jag fick klättra upp i en våningssäng i en av mansbarackerna. Fast jag kände mig trygg ändå. Under mig sov brevbäraren från min by och han varnade mig, lite skämtsamt, att han skulle slå knut på mig om jag kissade på mig.

Estlandssvenska Kulturföreningen

Estlandssvenska kvinnor på flyktingförläggningen i Doverstorp.

Köksbiträde på Ånga herrgård

Efter en och en halv månad på flyktingförläggningen skickades familjen Slät till Ånga herrgård utanför Nyköping. Det var en stor lantbruksegendom som ägdes och drevs av familjen Palme von Born.

Maria, som hade ägt och brukat sin egen jord, blev nu köksbiträde. Dottern Elfrida fick hjälpa till i serveringen och Hjalmar blev dräng. När inte Algot gick i skolan utförde han olika sysslor på gården, som att gallra betor, samla maskrosblad till hönsen eller rensa ogräs. Familjen fick två små tjänsterum i huvudbyggnaden. Algot minns den här tiden som lycklig.

– Det fanns andra barn på gården, några var statarbarn och familjen Palme hade tagit hand om finska krigsbarn också, så det fanns många barn att leka med.

Men Maria vantrivdes.

– Frun i huset, Hanna Palme von Born, var Olof Palmes farmor. Det var en bestämd kvinna, fast mamma klagade inte på henne.

Familjen Släts privata fotoalbum

Ånga Gård i Sörmland. Gården tillhörde och drevs av familjen Palme von Born.

Värre var det med kokerskan. Mamma måste arbeta under henne i köket och det var bråk och ovetta dagarna i ända. Mamma som var van att ta ansvar själv måste underordna sig, lyda, tiga och lida. Bäst trivdes hon de dagar hon fick gå i skogen och plocka bär och svamp.

Ett vindsrum på Kumla Gård

Efter tre år på Ånga herrgård såg Maria en möjlighet att flytta. Under ett besök i Stockholm hade hon träffat några estlandssvenskar som bodde och arbetade i Fittja utanför Stockholm. De hjälpte henne med kontakter och Maria lyckades ordna ett arbete åt sig som tvätterska på AB Fittja Familjetvätt. Hon blev också lovad en bostad, ett möblerat rum på Kumla Gård som låg i närheten av tvätten.

Algot sörjde när hans mamma packade ner familjens få tillhörigheter i brudkistan.

– Vi åkte lastbil till Fittja, berättar han och blir lite blank i ögonen. Mamma och Elfrida satt i förarhytten. Jag satt på flaket och såg kamraterna försvinna. Tryggheten togs ifrån mig igen.

Ankomsten till Kumla Gård blev en besvikelse. Detta var san-

nerligen ingen vacker herrgård, det var ett äldre förfallet tvåvåningshus med några tillhörande uthus. Gården var uppdelad på fem "lägenheter" som fungerade som genomgångsbostäder för estlandssvenska flyktingar. Maria och barnen tilldelades ett rum på vinden.

Algot skakar tankfullt på huvudet.

– Möblerna som vi blivit lovade såg vi inget av. Jag gick till vedboden och hämtade några huggkubbar som vi

Algot Silt

Kumla Gård.

kunde sitta på och mamma tog upp sina mattor ur brudkistan. Hon bredde ut dem på golvet och där sov vi sedan.

Nästa morgon var Marias och barnens armar fulla av röda prickar.

– Först trodde vi att vi hade blivit smittade av någon sjukdom, men sedan förstod vi att det var insektsbett för det kliade förfärligt.

Algot skämdes i skolan och försökte dölja sin rödprickiga kropp. Särskilt besvärligt var det på gymnastiken då betten lyste som stoppsignaler på hans nakna armar och ben.

Maria gjorde allt för att rummet skulle bli av med vägglössen. Det var nästan omöjligt, lössen levde och förökade sig bakom de trasiga tapeterna.

Inte heller i Estland hade familjen Slät haft vatten och avlopp inomhus, men de hade haft sin egen bastu, brunn med friskt vatten och eget välskött dass. Här på Kumla Gård var både huvudbyggnaden och uthusen förfallna och familjen delade detta förfall med minst tjugo andra estlandssvenskar. Här var trångt och lyhört, i trappan stod illaluktande slaskhinkar.

Algot minns med en rysning hur det var att gå ut med slasken.

– Det fanns en stor slaskgrop utomhus. När man slängde i sitt avfall fullkomligt välldde råttorna upp. Jag har varken förr eller senare sett så många och så feta råttor.

Hjalmar Slät

Maria i vindsrummet på Kumla Gård, 1948.

Algot Slät

I vindsrummet, Elfrida med Karl-Gunnar i sitt knä, Maria och Algot.

AB Fittja Familjetvätt

Bara en dag efter ankomsten till Kumla Gård började Maria arbeta som tvätterska på Fittja Familjetvätt. Där arbetade redan flera av estlandssvenskarna som bodde på Kumla Gård.

Algot kan inte svara på frågan om hans mor trivdes med sitt nya arbete eller ej.

– Hon tänkte nog att hon måste trivas, svarar han nyktert. Det fanns inget annat val.

Men att Maria trivdes bättre som tvätterska än som piga är han övertygad om. På Fittja Familjetvätt slapp hon bli utskälld

och hunsad och där hade hon arbetskamrater som delade hennes öde.

– Jag hörde aldrig mamma klaga, säger Algot. Det låg inte för henne. Hon ville framför allt försörja sig själv och inte ligga någon människa, eller det svenska samhället, till last. Hon gick upp tidigt på morgnarna, tände eld i spisen och kokade gröt till frukost. Sedan gick hon till tvätten. Visst var hon trött på kvällarna efter att ha stått och strukit en hel dag, men hon var nöjd med att hon gjorde rätt för sig.

Lönen var låg, men inte heller den klagade Maria på. I början av 1950-talet tjänade hon omkring 300 kronor i veckan. Då arbetade hon från måndag morgon till lördag eftermiddag.

Hägalunds Tvättermuseum i Vårby

*Maria vid strykbordet på AB Fittja Familjetvätt.
Slutet av 1940-talet.*

Algot berättar hur han kom hem en eftermiddag och glatt talade om att han hade anmält sig till ett fotbollslag.

– Jag tyckte om att sparka boll och de andra grabbarna i Fittja och Norsborg var med i SSU:s lag. Mamma blev hysterisk och befallde mig att genast gå tillbaka och säga upp min anmälan. Hon trodde att vi skulle kunna bli utvisade för att jag gjort något så politiskt.

Likadant var det när Algot ville ha en estländsk liten bordsflagga. Han bad sin storsyster Elfrida att sy en åt honom.

– Hon tvekade in i det längsta, tänk om vi kom i klammeri med den svenska staten?

Till slut gav Elfrida upp inför Algots tjat och tog fram sin mammas symaskin från brudkistan. Av några blå, svarta och vita lappar sydde hon ihop en liten flagga. Algot lovade på hedersord att absolut inte visa flaggan för någon enda människa. SSU:s fotbollslag måste han dock avstå från.

Även Elfrida arbetade på Fittja Familjetvätt. Med tiden kände sig mor och dotter tryggare och båda gick med i facket. Elfrida utvecklades till en mycket aktiv facklig medlem inom Fabriks.

Mormor, barn och barnbarn som tvätteriarbetare

Maria arbetade på Fittja Familjetvätt fram till sin pensionering. Elfrida arbetade där i tolv år, ända tills företaget gick i konkurs 1966. Därefter arbetade hon på andra tvättanläggningar i Huddinge. Elfridas son Karl-Gunnar arbetade också på sin mormors och mammas arbetsplatser under sina skollov. Han beskriver den dåliga arbetsmiljön:

– Från mitten till slutet av 1960-talet var allting gammalt och utslitet. Det var överslag i de livsfarliga elledningarna, det var möjligt och ruttet eftersom bra ventilation saknades.

Elfrida arbetade mestadels med sortering av smutstvätten. Karl-Gunnar som var en ung man fick sköta tvättmaskinerna. Han skämdes när han upptäckte att han hade högre lön än sin mor, fastän hon hade tyngre arbetsuppgifter och hade arbetat längre.

Marias dotter Elfrida, till höger, arbetar med utslagning av den våta tvätten före varmmanglingen. AB Fittja Familjetvätt 1950-talet.

Maria behöll sitt modersmål

Maria bodde på Kumla Gård tills fastigheten revs i början av 1970-talet. De sista veckorna bodde hon och barnbarnet Karl-Gunnar ensamma kvar i det förfallna boningshuset. Karl-Gunnar minns hur han och Maria sov på trasmattor på golvet.

– Vi stannade för att jag skulle slippa byta skola mitt i terminen. Det är underligt att tänka att när mormor flyttade in på Kumla Gård sov hon på trasmattor och när hon flyttade ut tjugofem år senare var det likadant.

Maria flyttade till en lägenhet på ett rum och kök i Tumba. Där bodde hon till sin död 1979.

– Mamma klarade sig själv in i det sista, berättar Algot. Hon var

Algot Sjö

Maria, till vänster, tillsammans med en granne på en parkbänk i Tumba i mitten av 1970-talet.

nöjd med att inte ha någon överhet som kontrollerade henne. Hon åkte till Estland en gång för att träffa Alexander, men hon kom aldrig tillbaka till Ormsö. Nog längtade hon dit.

Från en parksoffa i Tumba följde Maria årstidernas växlingar. Hon saknade korna, hästarna, ängarna, blommorna, slåttorn, skördetiden och hon saknade livet på det lilla jordbruket. När tjälen gick ut marken på våren sa hon alltid:

– Nu har he blive vår å jorde har blive varm, så om ve vare tär haim nu, tå skuld ve säte toflar.*

Gunilla Lundgren

* – Nu har det blivit vår och jorden är varm, så om vi vore där hemma nu, då skulle vi sätta potatis.

Malcolm Jacobson

Lillie Nyströms privata fotoalbum

Lillie Nyström. Förlovningsfoto 1939.

Lillie tvättade i uppsågad isvak

Lillie Nyström sitter vid köksbordet i sin prydliga lägenhet i Köping. Hon har svårt att röra sig, det värker i ben och rygg.

– Jag är ju ingen ungdom längre, konstaterar hon. Är man över åttio år får man acceptera att kroppen inte är tipp topp. Men jag klarar mig bra med rollatorns hjälp, och så har jag snälla barnbarn som är flinka och hjälper mig.

Barndomens äppelträd hade egna namn

Lillie är småbrukardotter från Småland, näst yngst av sju syskon.

– När jag växte upp på 1920-talet var vi nästan självförsörjande på gården, berättar hon. Vi hade sju kor, två grisar, en häst, höns och får. Vi odlade vår egen säd och vi hade grönsaksland med potatis,

Lillie Nyströms privata fotoalbum

Barndomshemmet Mossagård i Reftele socken i Småland.

Lillie Nyströms privata fotoalbum

Lillie, i första raden längst till höger, med föräldrar och syskon 1926.

morötter, ärtor och rovor. I trädgården hade vi fem äppelträd som vår gamla farmor hade planterat till sina barn när de var små. Varje träd hade sitt eget namn, så när vi skördade äpplena sa vi alltid: "De här är från pappas träd", eller "Det här är faster Emmas äpplen", eller "Vilka bra äpplen farbror Josef har i år". I trädgården hade vi också bikupor och bärbuskar. Lingon, blåbär och kantareller plockade vi i skogen.

Det var många munnar att mätta och alla hjälpte till. Så fort barnen kunde gå fanns det sysslor att uträtta: mata hönsen, hämta ved, bära in vatten, rensa ogräs. Småsyskon skulle passas och farmor som var gammal behövde hjälp.

– Mamma hade nog den tyngsta arbetsbördan av alla. Hon var aldrig sysslolös. Satt hon ner någon gång hade hon alltid något för händer, stoppade hon inte strumpor, så stickade hon vantar. Hon spann både lin och ullgarn och hon vävde tyg till våra lakan, handdukar och kläder.

Hel och ren

– Idealet var att man skulle vara hel och ren, men det var nog lite si och så med hygien. Vi badade sällan, det var nästan lite genant att bada. Allt sådant måste försiggå i köket, det fanns inget privatliv.

Lillie minns hur karlarna stod med bar överkropp och tvättade sig i handfat av emalj i köket. Så gjorde inte kvinnorna.

– Jag såg aldrig mamma utan linne.

Barnen torkade sig med en fuktig handduk bakom öronen och de skrubgade sina händer för att vara rena i skolan. Där inspekterade läraren att de inte hade ”sorgkanter” under naglarna.

– Inte bytte vi kläder eller lakan så ofta heller. Ändå blev det mycket tvätt, och jag minns hur jobbigt det var på våren när vi tog hand om hela vinterns tvätt. Vi hade ett brygghus nere i hagen där vi kokade tvätten i en stor järngryta. Men det var ju inte bara att koka. Vi gnuggade tvätten på tvättbrädor och sköljde den i flera vatten. Det var mycket vatten att hinka upp från brunnen och släpa på!

Malcolm Jacobson

Jærngryta med kokande tvätt.

Lillie Nyströms privata fotoalbum

Lillie, till vänster, som hembiträde 1936.

Barnpiga och hembitråde

När Lillie var tretton år fick hon plats som barnpiga i en familj med tre barn. När hon var sexton år blev hon hembitråde.

– Det var ju de enda jobb man kände till. Jag hade gått ut den sexåriga folkskolan, och i min by gick barnen bara varannan dag i skolan. Den andra dagen var vi hemma och hjälpte till.

Gården dit Lillie kom som hembitråde var lite större än föräldrarnas, men arbetet var detsamma.

– Fast 1939, när jag var arton år, bröt andra världskriget ut. Då blev arbetet tyngre, eftersom männen kallades in till beredskaps-tjänst. Både min husbonde och ladugårdskarlen blev inkallade, så vi kvinnor måste göra deras jobb också.

Den arbetskrävande tvätten

Lillie tror att det är svårt för nutidens människor att förstå hur mycket arbete bara tvätten krävde.

– Det fanns ju inte lättskötta material som nylon och viskos och inte heller galonkläder eller cellstoffblöjor. Småbarnens kläder tvättade vi för hand i köket i en balja. Inte sköljde vi särskilt noga, då gick det åt för mycket vatten. Tänk på att vattnet inte bara skulle hämtas upp ur brunnen och bäras in, det skulle ju bäras ut också, som slaskvatten!

Ett spädbarns utstyrsel bestod av många delar. Först var det navelbindan, stjärtlappen och tygblöjan. För att barnets ben skulle växa sig raka band man ett tyg, en så kallad mantel, omkring benen. Utanpå detta knöt man en gördel som skulle hålla allt på plats. På överkroppen hade barnet först en tunn skjorta med liten kråskrage. Den knöts i nacken. Utanpå kråsskjortan trädde man sedan en varmare ytterskjorta. Den var ofta i flanelltyg och knöts omlott.

Kvinno- och manstvätt

Det var stor skillnad på hur man såg på männens och kvinnornas smutstvätt.

– Det var som om männens smuts var mer rejäl, kvinnornas skulle man smussla med.

Det gällde särskilt underkläder. Männens nytvättade kalsonger kunde hängas på klädsträcken och torka medan kvinnornas underbyxor skulle hängas i skymundan.

– För att inte tala om stoppdukarna! Dem fick man varken tvätta eller torka så att det syntes.

Stoppdukar var den tidens dambindor. Kvinnorna stickade dem själva av vitt ljusvekegarn, och även själva stickandet försiggick i smyg.

Stortvätt

Två gånger om året, på hösten och våren, var det stortvätt. Mest tvätt var det på våren.

– I mars–april lastade vi vinterns tvätt på en kälke som vi drog ner till brygghuset vid sjön. Där lade vi tvätten i blöt över natten. Vi hällde lite lut i blötlägningsvattnet.

Nästa morgon fortsatte arbetet.

– Först tände vi eld under en järngryta och värmdde vattnet. Sedan

"Det självverkande tvättmedlet".

Lillie tvättar i Lillsvansjön 1939.

gnuggade vi tvätten på tvättbrädorna innan vi kokade den i lut. Därefter lyfte vi över tvätten i ett stort träkar och öste över hett vatten för att få bort luten. Nästa uppgift var att syna tvätten. Vi gick igenom plagg efter plagg och kontrollerade att det var rent. Om det fanns fläckar kvar la vi plagget på tvättbrädan och borstade med en rotborste. Då använde vi grönsåpa eller ett tvättmedel som hette Persil. Sedan sköljde vi allt i sjön. Om det var höst eller sommar låg vi knä på bryggan och sköljde därifrån. Men på vårvintern sköljde vi i en uppsågad isvak. Vi hade en matta under knäna men det var förfärligt kallt ändå.

– Jag minns att mamma brukade slå vattnet ur tvätten med ett klapprä, men det gjorde inte vi. Vi vred ur vattnet. Händerna stelnade och värkte av källden. Innan man var klar med sköljningen var händerna liksom bortdomnade. När allt var rent och sköljt vid-

tog torkningen. Vi hängde tvätten på klädsträck utomhus mellan björkarna och i ladan. Sedan bar vi in lite tvätt åt gången som fick torka inomhus över spisen eller på hallen. När det var kallt ute frös tvätten så att det var som att bära på en bunt med istappar.

– På hallen stod mangeln och där manglade vi lakanen, örngotten, dukarna och servetterna. Strök gjorde vi i köket. Strykjärnet var väldigt tungt och det värmdes på vedspisen. Vi hade ju inte elektricitet.

En månadslönn för en kapp

Hembiträdeslönnen var trettiofem kronor i månaden.

– När jag köpte min första kapp kostade den trettiosju kronor, mer än en månadslönn. Att åka hem till mamma och pappa kos-

tade tjugoåtta kronor, så det var inte ofta jag hade råd att besöka mitt hem.

Lillie tyckte om att dansa, och när sångerskan Karin Juel uppträdde på ortens dansbana cyklade hon dit. Där blev hon uppbjuden av Håkan.

– Han lade väl märke till mig eftersom jag inte var från trakten.

Snart blev Lillie och Håkan ett par och förlovade sig.

– Håkan var förfärligt snäll och mån om mig. Han tyckte att jag fick slita för hårt som hembiträde på gården. Hans pappa hade startat den första konsumentföreningen i Uttersberg i Bergslagen, så Håkan var uppväxt

Lillie Nystroms privata fotoalbum

Bröllopsfoto 1941.

Malcolm Jacobson

med arbetarrörelsen. Jag visste ingenting om politik, men jag tyckte att Håkan pratade bra och klokt.

Håkan köpte ett par vita gummistövlar till Lillie, så att hon inte skulle bli våt om fötterna.

– Helst hade jag velat behålla stövlarna vita och fina för alltid, de blev ju smutsiga med tiden. Men tänk, så omtänksamt av Håkan att köpa stövlar till mig!

Biträde i Konsum

Lillie och Håkan gifte sig när Lillie fyllt tjugo år.

– Pappa måste skriva på ett intyg, för det var inte tillåtet att gifta sig utan föräldrarnas tillstånd innan man var myndig. På den här tiden var myndighetsåldern tjuogoett år.

Håkan var föreståndare i en Konsumbutik i Gisslarbo och de nygifta fick en lägenhet ovanpå butiken. De fick två barn, en son och en dotter.

Lillie Nyströms privata fotoalbum

Håkan i Gisslarbos konsumbutik 1955.

– När lillflickan var tre år började jag arbeta extra i Konsum. Först var det några timmar åt gången och då fick pojken ta hand om sin lillasyster. Han var sju år, så det var väl ingen vidare barnpassning. Han placerade sin syster på en gräsplätt eller en stubbe och sa: "Sitt här tills jag kommer tillbaka." Och där satt hon.

Lillie ler och skakar på huvudet vid minnet.

– Sedan fick jag fast anställning på Konsum och där arbetade jag ända tills pensioneringen, i nästan fyrtio år. Jag älskade mitt jobb! Bäst var kontakten med kunderna och det var roligt att arbeta tillsammans med sin man.

Alltid socialdemokrat

– Det var min man som förde in mig i politiken, betonar Lillie. Jag var så ung när jag träffade honom, och jag hade inte bildat mig någon egen åsikt om hur samhället var organiserat. Men Håkan protesterade mot det borgerliga samhället, han var uppväxt med kooperationen och Godtemplarrörelsen. Hans föräldrar var övertygade socialister, nykterister och pingstväänner.

Lillie och Håkan brukade cykla till den närmaste Godtemplar-lokalen. Dit kom välkända författare som Moa Martinson och Jan Fridegård och föreläste.

– Genom nykterhets- och arbetarrörelsen fick jag tag på böcker av författare som beskrev livet så att jag kände igen mig. Jag tyckte om Ivar Lo Johansson, Wilhelm Moberg och Eyvind Johnson.

Lillie blev medlem i Handels och röstade på socialdemokraterna precis som sin man.

– Håkan och jag var överens i allt. Vi diskuterade politik och var ense om hur viktig fackföreningsrörelsen är. Hur skulle annars arbetarna få trygghet? Det är ju genom facket som vanliga jobbare har fått sina rättigheter. Förr kunde arbetsgivarna avskeda hur som helst och en ensam arbetare kunde ju inte förhandla om bättre lön eller arbetsvillkor.

Folkvagn och tvättmaskin

– Våren 1954 blåste skogen ner där vi bodde. Det var en förskräcklig storm och skogsarbetare ända från Norrland, Finland och Norge inkvarterades i baracker i skogen för att röja upp. De behövde mat förstås och jag ställde upp. Jag fick gå upp klockan fyra för att hinna med. Klockan sex på morgonen skulle 32 skogshuggare ha ordentlig frukost med gröt och mjölk, sill och potatis och sedan kaffe. Jag gjorde också i ordning matsäck åt dem, fyra smörgåsar åt var och en, det blev 120 smörgåsar med pålägg. Så skulle de ha varsin butelj med mjölk och varsin termoskanna med kaffe. Efter det sprang jag hem för att hinna skicka barnen till skolan.

Håkan, som var Konsumföreståndare, tjänade 500 kronor i månaden. Lillie fick 600 kronor i månaden för att hushålla för skogshuggarna.

Håkan med den nyinköpta folkvagnen.

– Det var Ridderhytte Aktiebolag som betalade. Jag tyckte att det var väldigt bra betalt och jag satte in hela summan på banken. När jag hade 7 100 kronor köpte jag en Folkvagn kontant! Håkan och jag byggde ett garage till den och sedan tog jag körkort.

Kvittot från bilinköpet har Lillie sparat och det är undertecknat av hennes man.

– Det kunde väl inte ett fruntimmer skriva under, utbrister hon. Ett bilkvitto, det skulle vara en karl till det! Jag hade ju inte ens körkort.

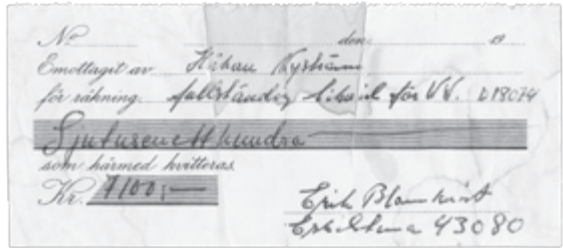
Att köpa bil för egna pengar och åka hem till föräldrarna i Småland och bjuda på åktur! Lillies ögon tåras när hon berättar om det.

– Jag har levt länge och jag är tacksam över hur mitt liv blivit. Det blev ensamt när Håkan dog för fjorton år sedan. Men jag har haft förmånen att vara stark och frisk länge, jag var inte borta en enda dag från mina arbeten.

Bilen gav glädje och frihet. Det gjorde tvättmaskinen också.

– Inget har underlättat mitt liv så som tvättmaskinen och bilen, säger Lillie. Det skulle i så fall vara gummistövlarna.

Gunilla Lundgren

Kvittot för folkvagnen 1955.

Vid köksbordet 2005.

Ett hembiträdes dag i slutet av 1930-talet

Upp klockan fem

Jag går upp vid femtiden på morgonen och tänder i köksspisens. Fotogenlamporna ska också tändas. Sedan hämtar jag friskt vatten från brunnen, och om det inte finns tillräckligt med ved inne går jag till vedboden.

Därefter börjar jag med frukosten. Den består av havregrynsgröt med lingon och mjölk. Karlarna äter först. Husets kvinnor och barn äter när karlarna har gett sig ut till sina sysslor på gården.

När frukosten är avklarad tar jag hand om spädbarnet, tvättar det och byter blöjor. Sedan klär jag på lillflickan. Halv tio kommer karlarna in igen, då är det dags för kaffe och smörgås.

Middag klockan tolv

Klockan tolv äter vi middag. En vardagsmiddag kan bestå av rotmos och fläsk. Vi äter aldrig grönsaker annat än i soppor och grytor. Till efterrätt är det vanligt med kräm på katrinplommon eller äpplen. Mannagrynspudding med saftsås är också uppskattat.

Halv fyra dricker vi eftermiddagskaffe.

Kvällsmat klockan sex

Ungefär klockan sex äter vi kvällsmat, då serverar vi ofta lingon och mjölk. Till det äter vi smörgås. Ibland äter vi gröt eller välling.

Mellan måltiderna har jag fullt upp med att sköta diskning, bakning och matlagning. Mjölkar gör jag också och tar hand om hönsen. På en lantgård finns dessutom massor av sysslor som är beroende av årstiden. Vår och sommar är det sådd, skörd och höbärgning. Vi har också potatis- och rovland att sköta. På hösten tar vi hand om frukt, bär och svamp. När vi slaktar gör vi korv och sylta.

Nötköttet konserverar vi och fläsket saltas in. På lediga stunder väver vi, stickar eller lagar kläder.

Och så är det tvätten! Av hushållsarbetena tycker jag sämst om tvätten. Det går väl an att tvätta på sommaren, men på vintern är det inte roligt.

Barnen finns ju också där att ta hand om. Men inte sysslar vi med dem på något särskilt sätt. De får hänga med i sysslorna så gott de kan eller leka själva. De äldre syskonen har ansvar över de yngre.

Till sängs klockan nio

På kvällarna brukar vi lyssna på radion, mest är det väderleken som intresserar. Radion går ju på batteri, så man kan inte slösa och lyssna på vad som helst. Ibland läser husbondens pappa något högt för oss ur Bibeln.

Jag bor i ett litet rum innanför skafferiet. Dit drar jag mig tillbaka vid niotiden och då finns det inget annat att göra än att somna.

Lillie Nyström

Birgitta Holmberg, privata fotoalbum

Birgitta Holmberg i slutet av 1940-talet när hon började arbeta som tvättbiträde.

Birgitta, dubbelarbetande småbarnsmamma

Birgitta Holmberg föddes på en bondgård i Västmanland 1934. Hon är äldst av sex syskon.

– När jag var fjorton år var skolan avslutad för min del, berättar hon.

Skolgången hade bestått av sju år i den obligatoriska folkskolan och ett år i vad som kallades fortsättningsskola.

– I fortsättningsskolan gick vi som skulle ut i arbetslivet. Jag minns inte att jag hade några drömmar om ett särskilt yrke. Det var inte vanligt på den tiden att mina kamrater och jag talade om framtiden på ett sådant sätt, det var föräldrarna som bestämde över oss och de planerade allt.

Hon tänker efter och skrattar till:

– Mina framtidsdrömmar pendlade i så fall mellan två ytterligheter, den ena var att en shejk skulle komma ridande på en vit häst och enlevera mig. Den andra var att jag skulle gå i kloster. Hemma

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Birgitta, fyra från vänster, med syskon och fosterbarnet Paavo från Finland, 1944.

var det oroligt och osäkert med ekonomin. Att bli nunna verkade både lugnt och tryggt.

Tvättbiträde

Shejken dök inte upp och något kloster fanns inte i närheten. Birgitta blev tvättbiträde.

– Pappa hade sålt jordbruket och köpt en liten tvättinrättning. Jag tror inte ens att jag tillfrågades, det var väl mamma och pappa som bestämde att jag skulle börja arbeta där.

Lönen för Birgittas del var "fickpengar".

– Eftersom jag bodde och åt hemma gjorde jag inte av med så mycket pengar. Ibland gick jag på bio. När jag hade fyllt femton år kunde jag gå på barnförbjuden film och se Robert Taylor i "Dimmornas bro". År 1949 kostade en biobiljett en krona och nittio öre.

Birgittas yngre bror, Leif, som fortfarande gick i folkskolan, drogs också in i tvätteribranschen. Han blev cykelbud.

– För att få ner sina omkostnader betalade pappa kvinnor som strök fintvätt åt honom i sina hem. Till fintvätten hörde bland annat skjortor, löskragar och manschetter.

Leifs uppgift var att lasta tvättlårar med fintvätt på en trehjulig paketykel och leta sig fram till strykerskorna.

– Strykerskorna var ofta gummor som bodde i små stugor i grannskapet. Strykningen hade de för att tjäna lite extra.

Tvättlåarna var tunga och packcykeln var också tung. Det var inte lätt för en tolvåring att ta sig fram på sliriga byvägar och i uppförsbackar. På hemvägen hade Leif med sig omsorgsfullt packad nystruken tvätt, och då gällde det att inte cykla omkull i nerförsbackarna.

– Att arbeta på tvättinrättningen var ett riktigt grovgöra, säger Birgitta.

Som nyanställd tilldelades hon sysslor som var fysiskt ansträngande, hon körde otympliga vagnar och lyfte våt tvätt.

1951

		Kredit
3	Frukt Berglund, papper for för handsk	- ✓ 2.85 ✓ 7.10 ✓ 5.00 ✓
4	Frukt B. P. elja, pots 2.20/ass. Svant. Rev Met. ass.	66.51 ✓ 3.00 ✓ 16.00 ✓
6	afven kal. and. bok Frukt Pekann	45.00 ✓ 533.83 ✓ 14.45 ✓
	Frukt elja Rask 2.00, bir. and. 10.-	5.00 ✓ 1.00 ✓ 147.00 ✓
10	Frukt B. P. elja	13.00 ✓ 2.35 ✓
13	Frukt	2.25 ✓
15	" for kal. and. bok Hil. Berglund, 1/2, for. rask and. 10.-, 1/2, 1/2, 1/2	214.77 ✓ 2.25 ✓ 3.00 ✓ 448.45 ✓
17	Frukt elja, fukt. B. P. elja Berglund, papper Metarvorken for. and. ass. B. P. elja ass Svan. lund ass. Pots	18.25 ✓ 17.00 ✓ 2.25 ✓ 77.05 ✓ 213.06 ✓ 77.74 ✓ 33.00 ✓
18	elja, fukt. for kal. and. bok	588.05 ✓
19	Könska - Bäckingarna	
20	Frukt Hjälid - konikodin for kal. and. bok	
25	B. P. elja	

T. P. P.

Utdrag ur kassabok, 1951.

FAKTURA Nr 004745

AKTIEBOLAGET
 S. BERGSTROMS KEMISKA FABRIKER
 GNESTA

TELEFON: BERGSLIN
 TEL. VÄRDE: 474, 474, 474
 P. O. B. 10 10 10 10 10 10
 GÖTTENBERGSGÅRDEN
 ÅRS R. BERGSTROM & CO
 KÖPENHAGEN - TEL. 11438

köp eller geon 9154/Metoda.	Leveransort Skövde, fraktion.	Kreditfrist per 30 dagar netto.	GNESTA den 23/4 1952.
Dat.		kvantitet 1485	pris Kronor 321.75
Beskrifning 175 kg Tvålagda, 7 x 25 kg i skv.			
			Få tilldelningen riktas ej till eller 6 1/2

3/ 8746.

Faktura 1952.

– Visst blev jag trött i ryggen och narig om händerna, men jag kände inte till begrepp som arbetsmiljö eller yrkesskador. Eller fackförening! Ingen talade om sådant i min omgivning.

Köksbiträde, barnbiträde och vårdbiträde

Efter ett år på tvättinrättningen började Birgitta arbeta på ett barnhem. Där fick hon anställning som biträde, först som köksbiträde och efter åtta månader som barnbiträde.

– Vi biträden fick ta del i allt arbete. Vi tvättade, lagade och märkte barnens kläder. Vi bäddade och städade. Vi hade en tvättmaskin, men mycket tvättades för hand, galonkläder, vantar, sockor, tröjor. Att vårda barnens kläder räknades som viktigt och tog tid. Klänningar, kjolar, blusar och skjortor skulle strykas noga. Skötseln av linneförrådet innebar också tvättning, lagning, mangling, strykning och krusning av örngottsband.

Som barnbiträde tog hon även hand om barnen. De var mellan två och sexton år.

– Jag som själv var så liten och klen tyckte att det var konstigt att bli kallad "tant Birgitta". Några av barnen var både längre och mer kroppsligt utvecklade än jag. Det fanns faktiskt barn som jag var rädd för.

Barnhemmets föreståndarinna kallades "mor". Hon var ogift och bodde i en egen liten lägenhet i barnhemmet.

– Barnhemmet var en stängd värld på många sätt, omgärdad av ett högt staket. Jag tyckte väldigt synd om barnen, inget kunde väl vara värre än att växa upp ensam utan sina föräldrar.

När Birgitta tänker tillbaka tycker hon att hennes ansvar var stort för en sextonåring.

Malcolm Jacobson

På tork.

– Om kokerskan var ledig eller sjuk var det jag som lagade maten. Arbetsdagarna var långa och jag tror att lönen var trettio kronor i månaden. Dem gav jag till mamma och pappa.

Birgittas nästa arbete var på ett privat vårdhem för barn och vuxna.

– Det är nästan överkligt att tänka på hur rättslösa de boende var. Några hade ett förståndshandikapp, de kallades för "idioter". Andra hade ett rörelsehandikapp som gjorde att de rörde sig ryckigt och talade otydligt. Alla föstes ihop och behandlades likadant. Arma rörelsehindrade barn! De hade varken skyddshjälm eller andra hjälpmedel. Istället tilldelades de varsin "idiot" som fick gå bakom dem och hålla i dem. De rörelsehindrade barnen blev till och med matade av sina "ledsagare". Maten trycktes helt okänsligt in i deras munnar, de hann knappt tugga.

Men inte bara barnen var rättslösa, detsamma gällde personalen.

– Jag som var vårdbiträde bodde på vinden i ett litet rum

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Birgitta, till vänster, med en arbetskamrat från barnhemmet 1949.

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Tillsammans med några av barnen från barnhemmet 1949.

som jag delade med kokerskan. Vi hade varken radio, tidning eller telefon. Jag visste väldigt lite om samhället. Fastän jag vantrivdes vågade jag inte ens säga upp mig. När jag inte stod ut längre ljög jag för föreståndarinnan och sa att jag måste sluta för att min mamma hade blivit sjuk och behövde min hjälp.

Studier vid folkhögskola

År 1952, när Birgitta var arton år, gick hon en sommarkurs på Värnamo Folkhögskola.

– Det var en så kallad praktisk kurs som innehöll skolkök, sömnad och vävning. Jag njöt av att slippa kroppsarbete, och det var roligt att bo på en internatskola med jämnåriga. Jag delade rum med en klasskamrat. Vårt möblemang bestod av en våningssäng, en byrå, ett bord och två stolar. Jag jämförde med mitt rum på

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Värnamo folkhögskola. Birgitta i första raden, femma från vänster 1954.

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Läsläsning med rumskamraten 1954.

vårdhemmet och tyckte att folkhögskolans rum var ett litet himmelrike av frihet och trivsel.

När sommarkursen var slut stannade Birgitta på folkhögskolan och gick en teoretisk kurs.

– Jag längtade efter kunskap, och på sikt ville jag skaffa mig en utbildning.

Hennes sparade pengar räckte till ett års studier, därefter återvände hon till arbetet som vårdbiträde. Ett år senare hade hon sparat ihop nya pengar och kunde återuppta studierna.

– Sammanlagt studerade jag tre år på Värnamo Folkhögskola. Det var en rolig tid, och folkhögskolan gav mig, och många andra med liknande bakgrund, en möjlighet att förändra våra liv.

Mentalsköterska

Birgitta utbildade sig så småningom till mentalsköterska. Hon gifte sig och fick barn.

– När jag fick mitt första barn bodde vi i Växjö. Min man studerade fortfarande, så det var jag som försörjde familjen. Vi klarade det genom att jag arbetade på S:t Sigfrids mentalsjukhus på nätterna och tog hand om familjen på dagarna. Daghem var inte att tänka på, det trodde jag inte var bra för barnen. Det fanns en väldigt dubbelmoral i samhället på den här tiden. Man kände sig misslyckad och mindre värd om man hade ont om pengar och man skämdes för att be om hjälp.

Mentalsjukhuset där Birgitta arbetade var statligt. Här fick hon arbetskamrater som talade om fördelarna med, och vikten av, att engagera sig fackligt.

– Det var helt nya tankar för mig. Jag var uppfostrad till att

Birgitta Holmbergs privata fotoalbum

Dubbelarbetande småbarnsmamma 1959.

lyda. Först löd jag mina föräldrar, sedan mina lärare och därefter cheferna och arbetsgivarna. Att jag skulle kunna protestera mot missförhållanden eller kräva förbättringar för egen del vad gäller lön eller arbetsvillkor var främmande för mig. Det existerade inte i min tankevärld. Men tack vare mina nya arbetskamrater gick jag med i Statens sjukhuspersonals förbund. Inträdesavgiften 1957 var sju kronor.

– Jag blev aldrig någon brinnande fackföreningskämpe, fast ända sedan den här tiden har jag varit fackligt ansluten. Det har främst betytt trygghet för mig. Jag är tacksam över att leva i ett land där man vågar säga sin mening utan att bli avskedad, och där man har en fackförening att vända sig till om man blir illa behandlad.

Ett långt arbetsliv

Som äldsta barnet i en stor syskonskara fick Birgitta tidigt lära sig att ta ansvar för sina småsyskon. Hon hjälpte också sin farfar med hans personliga hygien och tvätt. Sedan blev hon tvättbiträde, köksbiträde, barnbiträde och vårdbiträde.

– Redan i tidiga tonåren fick jag fysiskt ansträngande arbetsuppgifter. Att sköta tvätt och städa sliter på kroppen. Särskilt inom mentalvården var arbetet med tvätten jobbig. Patienterna uttrötade ofta sina behov i sängen, och det var vi biträden som spolade lakanen rena. Vi hade inte ens skyddshandskar!

Som ung och nygift dubbelarbetade Birgitta och bodde samtidigt omodernt med dass på gården och kallvattenkran i köket.

– Kors och tvärs i både rummet och köket hängde linor med småbarnstvätt på tork. Att tvätta var något som måste göras, och som de flesta förvärvsarbetande kvinnor på den tiden var det jag som gjorde det.

Hon låter inte bitter. Tvärtom konstaterar hon sakligt:

– Min kropp har visserligen tagit stryk, men mina olika arbeten har berikat mitt liv. Jag började jobba tidigt och därför fick jag ett långt arbetsliv. Nu är jag en nöjd folkpensionär.

Malcolm Jacobson

I tvättstugan 2005.

Den underbara tvättstugan

– Att hålla rent och vara rent klädd har med värdighet att göra, säger Birgitta med eftertryck. Det gäller vare sig det handlar om mig själv, mina småsyskon, farfar, de egna barnen, barnbarnen, tvättinrättningens kunder eller patienterna på ett vårdhem eller sjukhus.

I dag bor Birgitta i ett hyreshus i Örebro med en välfungerande och praktisk tvättstuga.

– Vi har två nya maskiner med en rad olika program, allt från handtvätt till nittio graders vit-tvätt. Vi har torkskåp och torktumlare, mangel och strykjärn.

På tre timmar har jag en ren, torr, manglad och struken tvätt. Nu är det är en ren fröjd för mig att tvätta och jag tycker till och med att det är roligt att krusa örngottsbanden.

Gunilla Lundgren

Malcolm Jacobson

En dag på tvättinrättning i slutet av 1940-talet

Upp vid sjutiden

Mamma väcker mig vid sjutiden. Jag är morgontrött, men det är bara att sega sig upp, dricka lite mjölk och äta en smörgås innan jag sneddar över gården till tvättinrättningen.

”Utslagningen”

Snart är arbetet i full gång. Alla har sina uppgifter. Tvättmaskinerna sköts av en tvättmästare. När tvätten är färdig drar han upp den ur maskinerna och för över den i stora rostfria vagnar. Där tar mitt arbete vid.

Som nyanställd jobbar jag i ”utslagningen”. Det innebär att jag rullar de stora vagnarna till centrifugen. Där lyfter jag upp den genomvåta tvätten och fyller centrifugen. Jag måste fördela och packa tvätten jämt, annars skakar centrifugen och för ett väldigt oväsen.

Ibland sätter jag mig på centrifugen för att få skakningarna att minska. Efter några minuters centrifugering tar jag upp tvätten och ”slår ut” den. Det är därifrån namnet ”utslagningen” kommer. Jag viker och liksom skakar tvätten kraftigt, så att den slätas ut. Sedan lägger jag den på ett långt bord där manglerskan tar över. Därefter är det dags att snabbt hämta nästa kar med blöt tvätt och göra om samma procedur.

Lunch hemma

Att jobba i utslagningen är väldigt tungt, tvättkaren är besvärliga att rulla och särskilt de våta lakanen och stora dukarna är jobbiga att lyfta och ”slå ut”.

Vi har inga kafferaster och ingen av kvinnorna röker, så vi tar

inga rökpauser heller. Lunch går jag hem och äter, den består för det mesta av havregrynsgröt.

Tvättmästaren är man, alla andra anställda är kvinnor. En kvinna tar emot tvätten, sorterar och märker den, en annan står vid mangeln, en tredje stryker. Skjortbröst och löskragar stärks. Örngottsband krusas med en krustång. Ömtålig tvätt handtvättas och svåra fläckar specialbehandlas med ammoniak eller klor.

Mina arbetskamrater är medelålders, så jag känner mig lite utanför. Jag är femton år. Men manglerskan är en glad kvinna med pigga ögon, med henne känner jag inte av den stora ålderskillnaden.

Går hem klockan sex

Ja, sedan fortsätter jag att slå ut tvätt och rulla tvättkar tills klockan är sex. Jag gör det arbete jag blir tillsagd att uträtta. Nu, femtio år senare, inser jag vilket slitgöra det var. Och jag inser också att jag, som kanske hade det tyngsta arbetet, tjänade minst. Tvättmästaren, som hade det lättaste, tjänade mest.

Birgitta Holmberg

Foto: Malcolm Jacobson

Reger Jönsson

Sonja Bodin vid arbetsbordet. AB Tvättman, Jönköping 1986.

Sonja, en uppkäftig tvättkärring

– Jag har kämpat för att förbättra kvinnans roll i världen, säger Sonja Bodin.

– Och så har jag velat att de ”små” människorna ska lyftas fram. Det är alla vi ”små” människor som bygger samhällena.

Sonja föddes 1931 i Ölmstad i Småland. Fadern var diversearbetare. Modern dog i tuberkulos när Sonja var tre år.

– Då gifte pappa om sig med min mammas lillasyster. Vi var sex barn i första äktenskapet, men min äldsta syster dog två år innan mor dog. I det andra äktenskapet föddes fem barn till. Första barnet dog endast tolv månader gammalt, så vi var nio levande syskon.

En uppväxt i Fattigsverige

Sonja berättar om en uppväxt i Fattigsverige på 1930-talet.

– Vi syskon i första kullen är födda på olika platser beroende på pappas arbeten. Han fick ta de jobb som fanns att få. Ibland jobbade

Sonja Bodins privata fotoalbum

Axel och Mina som tog hand om Sonja när hennes mor hade dött, 1934.

han på vägbyggen, ibland var han bonddräng eller sadelmakare, och vi fick bo där hans arbetsgivare upplät en bostad åt oss. Husen på den tiden var ofta både dragiga och kalla. Det var inget överflöd på mat eller kläder heller. Vi barn kunde inte gå ut samtidigt på vintern för kläderna räckte inte till. Särskilt besvärligt var det med skorna eller kängorna. På sommaren sprang vi barfota, men på vintern var man våt om fötterna och frös jämt. Stövlarna hade träbotten som gjorde dem obekväma. Man kunde knappt gå, för snön fastnade under sulorna så man gick som på styltor. Det var likadant för alla fattiga. Vi var inget undantag.

Skolgången blev lidande. Familjen bodde ofta isolerat och barnen kunde ha en mil att gå till närmsta samhälle.

– Det var inte bara skolvägen och flyttandet som ställde till det för oss. Pappa tyckte att det var viktigare, särskilt för flickor, att lära sig arbeta än att gå i skolan. Jag tyckte om att läsa och jag älskade skolan, det var rena semestern att vara där. Men jag mis-

Sonja Bedrins privata fotoalbum

Torssjö skola, 1942. Sonja längst bak, trea från vänster, i så kallad vindtygshjäl.

Sonja fjorton år. Med familjen sommaren 1945.

sade många lektioner när jag måste hjälpa till hemma, och jag fick inte tid att göra mina läxor heller.

Hembiträde

När Sonja var arton år blev hon utkörd från hemmet.

– Pappa var pingstvän och under hela min uppväxt var allt roligt förbjudet. All litteratur utom Bibeln räknades som syndig. Pappa och jag bråkade jämt.

– Jag tyckte inte att han levde upp till vad han förespråkade och när jag blev äldre ville jag leva mitt eget liv. Då blev jag utkörd.

Sonja tog sig till den närmaste staden, Huskvarna, och hittade ett arbete som hembiträde. Det innebar en arbetstid från sju på morgonen till sju på kvällen.

– Efter fem år som hembiträde ville jag gå vidare. Egentligen ville jag bli hemsamarit så jag sökte in på Tenhults lanthushållsskola. Jag fick låna 200 kronor till kursavgiften av min arbetsgivare. Kursen

var på fem månader, den var bra och den gav mig självförtroende, men tyvärr också en skuld att betala.

Bristen på pengar gjorde att Sonja gav upp planerna på vidare studier. Istället började hon arbeta på en matservering i Norrahammar.

Drömmen om en bil

År 1956 gifte hon sig och fick så småningom två barn. Maken arbetade som maskinist på en kraftstation.

– Vi bodde lite avsides och jag började drömma om att köpa bil. Jag ville att mina barn skulle få gå på scouterna och idrotta som andra barn. Då såg jag en annons i Jönköpingstidningen, en privat tvättinrättning, Depend Kemiska, sökte personal. Jag cyklade dit och fick anställning direkt. Pengarna jag tjänade räckte till körkortslektionerna och jag blev tvättkärring på kuppen.

Tvättkärring

Sonja skrattar:

– Jag brukar kalla mig tvättkärring, inte på ett nedsättande vis, jag tycker att de som tvättar gör ett livsviktigt jobb. Sedan är det en annan sak att arbetet inte värderas och att det är lågavlönat.

När Sonja började arbeta som tvätterska i maj 1964 var hennes timlön under fem kronor. Ändå var det inte främst den låga lönen som gjorde henne fackligt aktiv, det var arbetsmiljön. Hon hade börjat reflektera över om det inte var farligt att stå i kemtvättens ångor timme efter timme utan vare sig skyddsmask eller handskar. Hon tog upp frågan med arbetsgivaren och när inte det hjälpte ringde hon till Yrkesinspektionen.

– Fast där blev jag bara utskälld. Då ringde jag facket och fick träffa en ombudsman. Han stödde mig helt och vi lyckades ganska snabbt förhandla oss till både handskar och mask. Jag hade haft rätt, vi hade handskats med en tvättvätska som innehöll perkloretylen på ett sätt som var direkt hälsovådligt och inte tillåtet.

Fabriksarbetarnas årsmöte: **SONJA** tog över efter Erkki

NÄSSJÖ

Svenska Fabriksarbetarförbundets avdelning 23 höll på torsdagen sitt årsmöte i Nässjö Folkets hus. Förutom de vanliga punkter som förekommer på ett årsmöte talade även fabriksarbetarförbundets avtalssekreterare Uno Ekberg.

Han redogjorde för det avtal som förbundet slöt med SAF den 12 mars men

understök kraftigt att det var en preliminär uppgörelse.

– Om arbetsgivarföreningen går med på att ge tjänstemännen mer pengar i förhandlingsår än vad vi har fått sålde vi ta upp nya förhandlingar. Det är en tillräckligt till tjänstemännen inte ska få ett förmånligt avtal än vad vi har fått, menade Uno Ekberg.

Avdelningen hade vid slutet av 1980 1 696 medlemmar, vilket är en minskning med 33 stycken. Studierverksamheten under året har varit god, 330 medlem-

mar har deltagit i 44 olika studiecirklar. Den viktigaste händelsen under det gångna året var givetvis storkonflikten på arbetsmarknaden. En stor del av avdelningens medlemmar fick under lockouten försörja sina familjer på 30 kronor om dagen.

På årsmötet valdes en ny ordförande efter Erkki Mustonen som suttit i tre år. Det blev Sonja Bodin från Årskåping som valdes för två år. Till övriga styrelseledamöter valdes Lennart Eriksson, May Lönnqvist, Lena Gustavsson, Margret Nyström och Gunnar Nilsson.

Efter tre år som fabriksarbetarförbundets 23:e ordförande avgår Erkki Mustonen på årsmötet i Nässjö på torsdagen. Till ny ordförande väljs Sonja Bodin, även bild som förutsettsledare i Vättershygden.

Smålands Folkblad 23 mars 1981. Erkki Mustonen avgår efter tre år som ordförande i Svenska Fabriksarbetarförbundets avdelning 23. Till ny ordförande väljs Sonja Bodin.

Skyddsombud

– Att man skulle vara mindre värd för att man är fattig och kvinna, det har jag aldrig skrivit under på. Många av mina arbetskamrater vågade inte klaga högt, de var rädda för arbetsgivaren. Men jag var inte rädd för att ta strid. Det var väl därför mina arbetskamrater valde mig till skyddsombud i början på 1970-talet.

Som nyvald skyddsombud åkte Sonja på sin första fackliga kurs. Den handlade bland annat om arbetsmiljöfrågor.

– Jag trivdes som fisken i vattnet på kursen och jag var stridbar även där. Vi hade grupparbeten, vi fick lära oss förhandlingsteknik. De fackliga kurserna har betytt otroligt mycket för mig, de har varit mitt universitet. Utan dem hade jag inte varit den människa jag är i dag.

Förtroendeuppdrag

Med växande självförtroende tackade Sonja ja till fler förtroendeuppdrag.

– Det kändes bra att arbetskamraterna litade på mig och valde mig till ”sin röst”. Ju mer jag satte mig in i olika fackliga frågor, desto mer engagerad och uppkäftig blev jag.

I slutet på 1970-talet valde arbetskamraterna Sonja till ledamot i bolagsstyrelsen på deras arbetsplats.

– När jag tog till orda på mitt första styrelsemöte blev arbetsgivaren otålig och avbröt mig. Men jag svarade att jag var van vid att tala till punkt. Jag visste att jag hade både kunskaper och åsikter, och dem ville jag framföra!

Några år senare blev Sonja invald i Fabriks avtalsdelegation. Då ingick det i hennes uppdrag att åka till Stockholm och sitta i avtalsförhandlingar med Arbetsgivareföreningen.

Bengt Ardlison

Valmöte i Jönköping 1982. Sonja till höger om Olof Palme.

– Det var hårda duster, men vi i tvättdelegationen var starka, säger hon stolt. Vi satt där på Blasieholmen, dag och natt, och förhandlade om tio- och tjugofemöringar. Fajten sporrade mig, för det gällde mer än pengarna, det gällde våra rättigheter och vårt människovärde.

På Fabriks kongress 1976 valdes Sonja till ledamot i Fabriks överstyrelse.

– Det är Fabriks högsta beslutande organ mellan kongresserna, förklarar hon.

– Där representerade jag inte bara tvättarbetarna utan alla arbetare inom Fabriks område, de som jobbar på oljeraffinaderier eller inom glas-, plast- och porslinsindustrin, sockerindustrin med mera.

År 1982 valdes hon, som första kvinna, till ordförande i LO-distriktet i Jönköpings och Kronobergs län, ett distrikt med 103 000 medlemmar.

Tvättarbetarna, en låglönegrupp

Det märks att Sonja är orädd. Hon talar med auktoritet och kunskap.

– År 1982 tjänade vi tvätteriarbetare omkring trettio kronor i timmen, upplyser hon. Vi tillhörde förbundets absoluta låglönegrupp.

År 1988 blev ett nytt avtal klart, som, efter flera års förhandlingar, gav ett löneyft på mer än tio procent. Av tvättbranschens 2 200 anställda var då nittio procent kvinnor, därför blev det en efterlängtdad förbättring inom ett traditionellt kvinnoyrke. De få männen inom tvättindustrin var chaufförer, reparatörer eller tvättmästare och de hade högre lön än tvättbiträdena som nästan alltid var kvinnor.

– Fackligt arbete är politiskt arbete, slår Sonja fast. Det var inte bara de tre kronorna mer i timmen som var betydelsefulla. Jag kämpade i alla sammanhang för bättre semesterlön, sjuklön, havandeskapslön och lön för vård av sjukt barn. Sådana förmåner hade

naturligtvis extra stor betydelse just för tvätteriarbetarna som på den här tiden ofta var kvinnor. Det fackliga och politiska arbetet gick hand i hand.

Deltidsarbetare

Sonja har oftast arbetat deltid och hon är upprörd över att de som väljer att arbeta deltid inom tvätt- eller städindustrin inte har någon status.

– Vi räknas inte som fullvärdiga arbetare. Jag fick till och med höra att vi bara jobbade för nålpenningar så att vi skulle kunna göra oss fina i håret. Det sårade mig oerhört! Naturligtvis ska det finnas en bra kommunal barnomsorg och naturligtvis ska båda föräldrarna hjälpas åt att ta hand om barnen. Men i realiteten är det många kvinnor inom tvättindustrin som har svårt förena ett hårt och tungt heltidsarbete med ett föräldransvar. Det ska inte behöva vara

Arbetskamraterna på AB Tvättman 1986. Sonja i främre raden, trea från vänster.

en ”kvinnofälla” att ta hand om sina barn! Inte ”mansfälla” heller förstås. Jag stöder appellen ”Heltid rättighet, deltid möjlighet”.

I mitten av 1970-talet köptes Sonjas arbetsplats upp av AB Tvättman, ett dotterföretag till Electrolux. Det hade blivit allt vanligare att tvättföretagen arbetade med ”leasing”. Man hyrde ut arbetskläder och servade bagerier, hotell, sjukvårdsinrättningar, matserveringar och industrier med både tvätt och lagning.

– Mina arbetsuppgifter blev mer varierade med åren, berättar hon. Förut kunde jag stå i pressen en halv dag, men nu alternerade jag både i vatten- och kemtvätten, i inräkningen, manglingen, lagningen, fläckuttagningen och packningen. Med arbetsrotationen blev arbetet roligare och slet inte på kroppen lika mycket.

En politiskt engagerad folkpensionär

– Intresset för politik och fackligt arbete har jag inte lämnat fastän jag är folkpensionär sedan 1990, säger Sonja med eftertryck. Jag är fortfarande uppkäftig. Något som upprör mig nu är bristen på demokrati och insyn i Europaparlamentet.

Sonja minns hur hon, på sin första kongress 1976, slogs för att arbetarrörelsens historia skulle vara ett obligatoriskt ämne i skolan.

– Den kampen vann jag inte. Men jag fortsätter kämpa för alla människors lika värde, det är grundpelaren i demokratin. Och alla, gamla som unga, borde engagera sig. Det hjälper inte att sitta och gnälla, man måste själv engagera sig om man vill förändra något!

Malcolm Jacobson

Gunilla Lundgren Sonja 2005.

En tvättkärrings arbetsdag i september 1964

06.00 Vaknar av att Britt-Marie, min dotter, står vid sängen och undrar om jag ska stiga upp snart. Bäddning, frukost och lite kel med vår katt Jesper, och framför allt en lugn kramstund med mammiga Magnus, min son, som inte kan förstå varför jag måste åka ifrån honom. Det känns jobbigt och jag undrar om det är rätt att åka från honom när han är så ledsen. Jag tröstar mig själv med att han har pappa hos sig, det måste vara lika bra som mamma, eller hur?

07.30 Jag hämtar cykeln och så går Britt-Marie och jag uppför backen till hållplatsen. Britt-Marie tar bussen till skolan och jag cyklar till jobbet.

07.55 Jag byter om till gummistövlar och plastförkläde, går in till min arbetsplats som är vattentvätten. I dag är det många poplinkappor och rockar som ska handskuras på tvättbordet. Vita linnedukar som legat i blöt sedan i går ska tvättas i stora tvättmaskinen, den körs helt manuellt. Dukarna tar jag efter tvätt och sköljning till mangel- och strykavdelningen.

09.00 Rast. Jag sätter mig på den plats jag blev anvisad som nyanställd, det är en oskriven lag att inte ta någon annans plats. Jag pratar med mina arbetskamrater om arbetet. De är så bekanta med varandra, som ny i jobbet känner jag mig fortfarande lite utanför.

09.15 Återgår till arbetet. Sköljer poplinplaggen i flera vatten, impregnerar samtliga plagg, fördelar dem i centrifugen. Därifrån ska plaggen till torktummlaren eller ångdockan beroende på material och kvalitet.

Sedan är det dags att ta sig an byxtvätten. Byxorna kommer till största delen från ålderdomshem och sjukhus med urin och diverse andra mindre trevliga saker i. Handskurning på bordet samt sköljning i flera vatten. Centrifugering, upphängning på galgar i torkrummet.

11.00 Tittar på klockan, snart är det slut för dagen. Innan jag går hem måste jag hinna lägga gardiner i blöt och städa upp min arbetsplats. Gardinerna ska jag ta itu med i morgon.

Chefen kommer, han frågar vad det är för material i en tröja. Ska den tvättas i vatten eller kem? Det är syntetmaterial konstaterar jag och föreslår vattentvätt. Han tackar för hjälpen. Jag växer flera tum.

12.15 Arbetsdagen på jobbet är slut och jag cyklar hem till familjen. Skönt.

Sonja Bodin

Stefan Bohlin

Ditas Enström, 2004.

Kärleken förde Ditas till Sverige

Första juni 1986 kom Ditas Magarin till Sverige. Hon var en van resenär. Ända sedan 1970-talet hade hon turnerat med filippinska dansgrupper både på Filippinerna och i andra länder. Men hon hade aldrig rest ensam och hon hade aldrig varit så långt hemifrån.

– Jag kom till Sverige för kärleks skull, säger hon och ler.

Ditas är född i den lilla staden Cabadbaran på södra Filippinerna. Hennes far var bilmekaniker och privatchaufför, modern drev en biograf.

– Hela vår familj var engagerad i mammas biografverksamhet. Vi stod i biografens kiosk där vi sålde biljetter och nötter. I pauserna dansade jag och min syster. På den här tiden var det alltid en ordentlig paus mitt i filmföreställningen. Jag och mina lekkamrater älskade att stå på scenen och visa upp våra danser.

Ditas beskriver en barndom fylld av lek, musik och dans. Hon var yngst av sex syskon, omgiven av föräldrar, släktingar och grannar som skämde bort henne.

Ditas Enströms privata fotoalbum

Ditas familj på trappan till huset i Cabadbaran, Agusan del Norte, Filippinerna, 1964. Ditas sitter på trappsteget mellan sin moster och den äldre systern Emma.

Tvätt som umgänge

Inte långt från familjen hus fanns ett litet torg med en brunn och flera vattenposter. Här hämtade kvarterets kvinnor och barn sitt vatten och här tog de hand om sin tvätt under livligt pratande, skvallrande, grälände och skämtande. Här duschade man också.

– Eftersom vi inte tog av oss kläderna kunde män och kvinnor duscha tillsammans. Vattnet strömmade ständigt ur vattenposterna, det var bara att ställa sig under en vattenstråle och njuta av svalkan.

Ibland samlade kvinnorna tvätten i stora baljor och bar den på huvudet till den närmaste floden.

– För oss barn var det som en rolig utflykt. Också vid Agusanfloden samlades många och tvättade tillsammans. Det var en vacker plats med trädgrenar som böjde sig ut över vattnet. Vi barn brukade klättra upp i träden och kasta oss ner i floden.

De vuxna badade också.

– Jag minns inget jäkt. Kvinnorna småpratade, plaskade och skrattade medan de tvättade. När tvätten var ren lades den ut på klipporna för att torka och blekas i den heta solen. Vi satt bredvid och åt vår matsäck. Ibland stannade vi så länge att solen började gå ner och färgade floden röd. På hemvägen sjöng hundratals fåglar och cikadorna spelade.

Ditas Ernströms privata fotoalbum

Dansföreställning, 1965. Ditas är utklädd till en fisk och storasystemen Baby föreställer en tomat.

Vasskjol och jeans

Ditas föräldrar hade höga ambitioner för sina barn och de ansträngde sig för att kunna ge både söner och döttrar en bra skolgång.

– Jag har en god utbildning från mitt hemland, betonar Ditas. Först gick jag tio år i en katolsk privatskola i min hemstad, därefter fyra år på universitet i Filippinernas huvudstad, Manila. Studielån eller annat stöd från staten fanns inte, så mina föräldrar arbetade hårt för att kunna betala kursavgifter, skoluniform, litteratur och mitt uppehälle.

Parallellt med studierna dansade Ditas, ett fritidsintresse som hon delade med många av sina skolkamrater. På Filippinerna har de flesta skolor en egen dansgrupp och det är vanligt att skolorna arrangerar danstävlingar. De bästa dansarna från varje skola deltar sedan i regionala dansgrupper som i sin tur tävlar mot andra regionala grupper.

Ditas blev ofta uttagen tillsammans med andra goda dansare från olika skolor och regioner.

– Tack vare dansen fick vi resa och lära känna vårt land och vårt folks olika levnadsförhållanden. Danser från bergstrakter skiljer sig från slättlandets danser, böndernas danser är helt annorlunda än fiskarnas. Kläder och instrument skiljer sig också åt. Det finns poetiska danser med levande ljus och det finns kraftfulla danser med svärd. Att

Ditas Ernströms privata fotoalbum

Skolavslutning, 1970. Ditas, till vänster, med äldre system Edith och skolans rektor.

Ditas Ernstöms: privata fotoalbum

Avslutningsfoto från Centro Escolar University i Manila 1979.

kunna dessa danser är en stor kulturell rikedom som jag bär med mig nu.

Men ungdomarna dansade inte bara filippinska traditionella danser.

– Genom dansen fick vi pröva olika identiteter. Vi kunde förvandla oss till tuffa jazzdansare i trikåer eller till discotjejer i jeans. Vi sydde svarta kostymer till Broadwayföreställningar och vasskjolar till danser från Tahiti.

Filipinas Royal

Efter avslutade universitetsstudier fick Ditas jobb som redigerare på ett radio- och TV-bolag i Manila. På fritiden arbetade hon som koreograf och dansare.

Gruppen hon tillhörde nu bestod av nio utvalda dansare från olika delar av Filippinerna. De kallade sig Filipinas Royal och de dansade enbart traditionella danser. Gruppen hade stora framgångar på restauranger och hotell över hela Filippinerna och även utomlands.

– År 1983 var vi engagerade på Cypern, berättar Ditas. Där träffade jag Janne, en man från Sverige. Han var på semester och han började uppvakta mig. Jag var misstänksam men Janne kom varje kväll till vår show. Till slut lät jag honom bjuda mig på restaurang. Fast jag gick inte ensam, jag tog med mig tre väninnor.

Janne berättade att han var brandman. Ditas blev inte imponerad.

– Brandman! Jag hade tänkt mig en fästman som kanske var läkare eller jurist. Och Sverige! Jag visste ingenting om Sverige, jag trodde det var Schweiz.

Janne lät sig inte avspisas. Sista kvällen på Cypern kom han som vanligt till Filipinas Royals show. Med sig hade han en stor bukett röda rosor och han frågade Ditas om de inte kunde hålla

kontakt. Ditas var fortfarande skeptisk men Janne var förälskad. Han skrev brev, ringde och skickade presenter både till jul, nyår och Alla hjärtans dag. Han bokade sina semesterresor till platser där Ditas uppträdde.

– En gång kom han till Grekland, en annan gång till Cypern. Jag var fortfarande tveksam, men när Janne åkte ända till Filippinerna började jag tro att han menade allvar.

Till Sverige med tvekan

Det tog tre år för Janne att övertala Ditas att komma till Sverige.

– Det var ett stort steg för mig att lämna min familj, mina vänner, mitt arbete och dansgruppen. Jag hade det ju bra på Filippinerna och den första tiden i Sverige saknade jag mitt land väldigt mycket. Dagarna gick sakta. Men Janne gjorde allt för att jag skulle trivas. Han förvånade mig ofta. En gång flög vi till Kiruna. På planet tog han upp en ring och frågade om jag ville förlova mig med honom.

Ditas Eneströms privata fotoalbum

Bröllop i Täby 1988.

Ditas Enströms privata fotoalbum

Bröllop i Manila 1990.

Det var så överraskande och romantiskt. Jag kunde inte motstå honom.

I oktober 1988 gifte sig Ditas och Janne i kommunalhuset i Täby utanför Stockholm. Ditas blev fru Enström. Då hade Janne lovat hennes föräldrar att ett "riktigt" katolskt bröllop skulle hållas i Manila senare.

Svensklektioner på torget

Två månader efter sin ankomst till Sverige började Ditas studera svenska tre timmar per dag.

– Min man anmälde mig till en kurs i svenska och eftersom jag är intresserad av språk avancerade jag snabbt. Efter sex månader blev jag själv lärare på min skola, inte i svenska förstås, men i dans. Jag sa ingenting till min man, jag ville överraska honom, och han blev stolt när han hittade mitt namn bland de andra lärarnas i studieförbundets katalog.

Men Ditas bästa lärare var några pensionärer som satt runt fontänen på Täby torg.

– Min man och jag var vana att tala engelska med varandra, det var svårt för oss att byta till svenska. Vi blev lätt otåliga både på det krångliga svenska språket och på varandra. Därför började jag fråga pensionärerna på torget där jag handlade om jag fick prata en stund med dem. Jag närmade mig dem försiktigt så att de inte skulle bli rädda.

Samtalen utvecklades till vänskap. Snart hjälpte Ditas pensionärerna att handla, hon bar hem deras varor, blev bjuden på kaffe vid deras köksbord och hennes ordförråd växte stadigt.

– Jag tyckte om att prata med pensionärerna, de hade gott om tid och vi pratade om vardagliga saker. Jag berättade om mitt land och de berättade om sitt, och de lärde mig sådant som jag hade nytta av att kunna. Det var pensionärerna som lärde mig ord som kaffekopp och kaffefat, disktrasa, sopskyffel, tras-matta.

Ditas svärmor var också en ovärderlig svensklärare.

– Jag älskade min svärmor lika mycket som min egen mamma! Hon stickade en yllehalsduk och varma vantar till mig. Hon lärde mig steka köttbullar och pannkakor. Och att laga kalops! Det är fortfarande min svenska favoriträtt.

Ditas Enströms: privata fotoalbum

Tvätt i hos Ditas familj, Cabadbaran 2002.

Samson Magarin

Tvätt i Agusanfloden, Cabadbaran, Filippinerna 2004.

AB Tvättman

Ditas kom till Sverige i juni 1986, i juni 1987 började hon arbeta på AB Tvättman i Danderyd.

– Jag ville arbeta, jag ville lära mig svenska och jag ville inte vara sysslolös.

AB Tvättman startade 1945 som ett familjeföretag i Asmundtorp i Skåne, berättar Ditas. År 1975 köptes det upp av Electrolux, 1991 köptes det av Sophus Berendsen i Danmark och sedan 1995 heter det Berendsen Textil Service AB. Företaget är nu engelskt, det finns på många orter i Sverige och Ditas arbetsplats ligger numera i Huddinge.

När Ditas började arbeta på AB Tvättman 1987 hade varje tvättarbetare sin egen arbetsplats. Det innebar att Ditas kunde stå åtta timmar om dagen och vika tvätt.

– Vi tvättarbetare var till stora delar uteslutna från medbestämmanderätten över vår egen arbetsplats, säger hon. Arbetsledarna fattade beslut över våra huvuden, trivseln låg i botten, arbetsmiljön var inte värd namnet.

Medlem i fackförening

Ditas arbetade ett år på AB Tvättman innan hon började engagera sig fackligt.

– Jag betalade ju fackföreningsavgift, men jag var inte riktigt medveten om vad jag betalade för. Så jag gick till lönekontoret för att få lite mer information. Där fick jag ett telefonnummer till min avdelning. Jag ringde dit och ställde mina frågor. ”Vad innebär det att vara med i facket? Vad får jag för pengarna? Finns det fördelar? Nackdelar?”

Under samtalet blev Ditas erbjuden att komma med på en facklig grundkurs. Hon var villrådig, men bara några dagar senare sökte

Malcolm Jacobson

Anslagstavla på AB Tvättman.

en av hennes arbetskamrater upp henne och presenterade sig som Bengt Eriksson, klubbordförande. ”Är det du som har ringt avdelningen?” frågade han och erbjöd sig att hjälpa Ditas med en ledighetsansökan.

– Jag ville inte åka ensam, men när en vietnamesisk arbetskamrat följde med accepterade jag.

Kursen höll till på Runö folkhögskola och varade i två veckor.

– Den var mycket bra. Allt var nytt för mig: avtal, fackklubb, arbetsplatsombud, klubbordförande, förtroendevald, det var helt nya begrepp. Jag fick lära mig hur det svenska arbetslivet fungerar, om rättigheter och skyldigheter, om arbetarrörelsens historia. Det var intressant och jag kände mig mycket tacksam över att få kunskap om allt detta och samtidigt bo på en trevlig kursgård och inte få avdrag på lönen. I mitt hemland hade jag aldrig hört talas om något liknande.

Efter denna grundkurs fortsatte Ditas att utbilda sig i fackligt arbete och hon engagerade sig i fackliga frågor. År 1989 valdes hon till revisor i fackklubbens styrelse på sin arbetsplats, senare blev hon klubbsekreterare och nu är hon ledamot i styrelsen för Industrifacket, avdelning 16.

– För mig har de fackliga kurserna och det fackliga arbetet varit ett sätt att lära känna Sverige och komma in i det svenska samhället. Det hjälper inte att bara klaga, man måste ha kunskap för att klara av ett liv i ett nytt land.

Barn och studier

År 1991 föddes dottern Janice.

– När Janice började skolan ville jag också gå i skolan, skrattar Ditas.

År 1999 tog hon tjänstledigt.

– Tack vare Kunskapslyftet fick arbetare, särskilt vi kvinnor, möjlighet att studera vidare. För mig innebar det att jag kunde läsa bland annat företagsekonomi i två terminer på komvux.

Ditas Einströms privata fotoalbum

Ditas dotter Janice fyller fem år, Täby 1996.

I sin slutuppsats i företagsekonomi valde Ditas att beskriva ett förändringsarbete som började 1992 på en av AB Tvättmans anläggningar i Helsingborg. Frågan var hur man kunde förändra arbetsorganisationen så att produktiviteten och kvaliteten ökade samtidigt som arbetsskadorna minskade.

År 1993 var den nya arbetsorganisationen helt genomförd. Då hade fabriken gått från löpandeband till arbetsrotation. Sju linjer skötte allt från kundkontakter till tvätt och packning. I linjerna arbetade självstyrande grupper på tre till sju personer, och grupperna bestämde själva hur rotationen skulle fungera.

Det vanliga var att man arbetade en dag per arbetsstation. Varje dag började med ett morgonmöte där man löste olika problem och fördelade arbetsuppgifterna. Om det fattades personal vid någon av arbetsstationerna hjälpte de sju linjerna varandra.

Färre sjukskrivningar

Ditas tar upp några av de positiva effekter som ett sådant förändringsarbete kan föra med sig.

– I Helsingborg fick de anställda utbildning i tvättkemi, kundkontakt, datahantering, textil-, maskin- och organisationskunskap. Antalet arbetsledare minskade från två till en. Arbetsgivarna var nog särskilt nöjda med att produktiviteten ökade från till sjutton kilo per timme. Samtidigt minskade kostnaderna för produktionen eftersom förbrukningen av tvättmedel gick ner.

Ditas betonar att sjukskrivningarna minskade. Minskningen av arbetsskador var svåra att mäta, förklarar hon, eftersom de arbetsskador som fanns i hög grad berodde på det tidigare systemet. Att jämställdheten ökade var däremot lätt att se, eftersom kvinnorna nu utförde även de bättre betalda ”manliga” uppgifterna. Tidigare var det bara männen som var maskinskötare, och det var en syssla som gav mer betalt. När alla har samma arbetsuppgifter ska alla ha samma grundlön.

DUVA – det utvecklande industriarbetet

Även Ditas arbetsplats har infört ett system med arbetsrotation. År 1995 tog dessutom Industrifacket ett kongressbeslut, DUVA, som innebär att förbundet ska verka för att alla medlemmar får möjlighet att utvecklas i sitt arbete.

Ditas anser att förändringar är nödvändiga och att DUVA är ett viktigt steg på vägen. Samtidigt medför förändringar ofta konflikter.

– Samarbete är inte enkelt, konstaterar hon. Ibland är det svårt att samarbeta och rotera. Den som arbetat hela sitt yrkesverksamma liv med en uppgift, kanske inte vill byta till något nytt. Ibland fungerar inte grupperna och då är man tvungen att medla mellan gruppmedlemmarna eller forma nya grupper. Ibland är det bara vissa i gruppen som tar ansvar. Det kan också finnas spänningar mellan olika personalgrupper på arbetsplatsen.

Serfan Bohlin

Ditas Enström på jobbet, 2004.

Ditas beskriver svårigheterna som utmaningar.

– Ju mer man vet om sitt företag, dess organisation och uppbyggnad, desto mer kan man påverka företagsledningen. Med bättre kunskaper om sitt arbete tar man mer ansvar och en ny yrkesroll växer fram. Samhörigheten mellan arbetskamraterna stärks. Men mycket finns kvar att göra. Utbildningsfrågor, lönefrågor och företagsledningens attityd till DUVA är stötestenar som måste lösas.

Att vara med och påverka framtiden

När Ditas var barn ville hon bli artist. Som ung drömde hon om att resa och ha ett intressant liv.

Helen Svengård

Euro-Asian, 2005. Ditas längst fram till höger.

– Nu försöker jag förena mina drömmar här i Sverige, säger hon. Tyvärr dog min man helt hastigt för två år sedan. Min svärmor är också död, så de två svenskar som stödde mig mest och som stod mig närmast, förutom min dotter Janice, är borta. Ibland känns det ganska svårt för mig att förena försörjningsansvaret med det fackliga och politiska arbetet. Samtidigt vill jag inte ge upp dansen.

Dansen ger glädje och den är Ditas länk till Filippinerna. I sin lägenhet i Täby ger hon danslektioner för barn och ungdomar och hon leder en dansgrupp, ”Euro-Asian Dansgrupp”, som framträder på föreningsmöten, festivaler, bröllop och födelsedagar.

Ditas engagerar sig även politiskt där hon bor. Hon är medlem i det internationella utskottet i Tåbys arbetarekommun och ersättare i kommunfullmäktige.

– Genom att vara med i kommunfullmäktige kan jag bevaka min kommun. Jag får insyn i många frågor, till exempel skolfrågor som berör mig personligen eftersom min dotter är tretton år. Jag kan ta reda på fakta, jag kan skriva motioner, jag kan kämpa för kultur och integration. Jag kan faktiskt påverka framtiden.

Gunilla Lundgren

Dagbok december 2004

04.30 Jag vaknar som vanligt av musik när radion slår på. Det är skönt att vakna på detta sätt och jag bryr mig inte om vilken slags musik som spelas. Utanför fönstret är det mörkt, grått och trist. Snön som kommit är nästan borta för det har blåst och regnat hela natten. Det känns lite trist. Snart är det jul och då ska det finnas snö, mest för barnens skull, men jag tycker också att allting blir mycket ljusare och gladare när naturen är vitklädd.

Efter att ha gjort mina morgonsysslor och förberett frukost till Janice, min trettonåriga dotter, är det dags för resan till jobbet. Jag har tur som får åka bil med min arbetskamrat Leffe, då behöver jag inte stressa så mycket.

06.45 Jobbet börjar. Jag tillhör personalpoolen och rycker in där det fattas folk. Det har både för- och nackdelar. Fördelen är att det är omväxlande. Nackdelen är att jag inte vet från den ena dagen till den andra vad jag ska jobba med, och det är mycket påfrestande.

I dag ska jag vara på lagret. Här finns tre arbetsstationer. På station ett arbetar man huvudsakligen med att ta emot avbeställningar och byta ut trasiga kläder. På station två tar man emot nybeställningar och på station tre arbetar man främst med uppackning av varor från centrallagret. I dag arbetar jag på station ett med att byta ut kläder som är utslitna. Dessa plagg avsynas och tas ut ur vår produktion.

09.00 Frukotrast. Jag har med mig smörgåsar hemifrån och dricker en kopp choklad från automaten.

09.20 Tillbaka på lagret. Fortsätter med sortering och avsyning av utslitna kläder.

Vårt företag har ungefär 2 000 kunder. Inga är privatkunder, utan vi hyr ut och sköter arbetskläder till företag. Ungefär hundra av dessa

företag har egna firmaemblem som sys på kläderna. Vissa kunder har till och med broderade personnamn på sina arbetskläder.

12.00 Lunch. Jag har egen matlåda med mig. I dag innehåller den filippinsk gryta, adobo, med kött, ris och lök. Sitter tillsammans med mina arbetskamrater i lunchrummet och äter. I känner jag inte för att prata och skämta. Jag läser dagens tidning.

12.30 Tillbaka till lagret. Fortsätter arbeta på station ett. Mina tankar är splittrade. Dels tänker jag på mina arbetsuppgifter, men mest är mina tankar nere hos min släkt på Filippinerna. Det är hemskt med regnet som har orsakat stora översvämningar. Min släkt har drabbats. Jag känner mig maktlös och så långt borta.

14.30 Kafferast i entrén. Sitter i soffan vid kaffeautomaten.

14.45 Fortsätter avsyna de slitna eller trasiga kläderna.

16.00 Arbetsdagen är slut. Jag stämplar ut, går till omklädningsrummet och byter snabbt om till privatkläder. Skyndar till bussen. Hem åker jag kommunalt. Det innebär att jag först tar buss till Huddinge, därifrån åker jag pendeltåg till T-centralen, sedan tunnelbana till Tekniska Högskolan och slutligen tåg med Roslagsbanan till Roslags Näsby. Om allt går som det ska tar resan en och en halv timme.

17.30 Hemma igen. Först av allt ringer jag till Filippinerna för att höra om min familj, trots alla bekymmer, mår bra. Sedan sätter jag igång med att förbereda kvällsmaten till Janice. Hon spelar basket och kommer hem strax efter klockan sju.

19.30 Janice och jag äter. Jag är så stolt över henne, hon är det käraste jag har.

Efter maten pratar Janice och jag igenom vad som har hänt i skolan under dagen, och jag kontrollerar att hon är färdig med sina läxor. Sedan gör jag i ordning kläderna hon ska ha i morgon. Vi ser på Rapport på TV.

22.00 Janice måste lägga sig. Jag diskar och städar i köket och gör i ordning matlådan som jag ska ha med till jobbet i morgon.

23.00 Jag lägger mig och bläddrar i en av alla tidningar som finns i min olästa tidningshög. Släcker lampan. I morgon kommer en ny dag. Jag hoppas att den bär på någonting gott.

Ditas Enström

Martin Nauciel

Denny Lorenzen

Shqipe Haxhiu, på konferens för Industrifackets ungdomsansvariga, 2004.

Shqipe arbetar för alla människors lika värde

Shqipe Haxhiu går snabbt och målmedvetet genom den stora hallen där hon har sin arbetsplats.

– Det här är packningen, förklarar hon. Här manglar, viker och packar vi den rena tvätten som sedan levereras till våra kunder.

Hon stannar vid ett bord med en dator.

– Här finns kundernas beställningar.

Hon bläddrar i en pärm, visar en packnota och guidar mig sedan raskt mellan vagnar, bord och manglar medan hon berättar om sitt arbete.

– Jag tar packnotan med mig och går och hämtar tvättgodset. Sedan går jag tillbaka till datorn, kontrollerar att allt stämmer och tar fram en följesedel. Den lägger jag överst i vagnen, säcken eller paketet som jag har packat tvätten i. Det packade och inslagna

Gunilla Lundgren

Utskrivning av följesedel.

godset lämnar jag sedan vid utgången. När allt är klart hämtar jag en ny packnota och börjar om.

Shqipe arbetar som tvättbiträde på Berendsen Textil Service AB i Torup, tre mil från Halmstad. Med sina 117 anställda är tvättindustrin en viktig arbetsplats för bygden.

Med buss genom Europa

Den 29 augusti 1992 kom Shqipe till Sverige tillsammans med sin far, mor och tre syskon. Då hade familjen färdats i buss i tre dygn från det krigshärjade Kosovo – genom Rumänien, Ungern, Österrike och Polen.

– Jag var tio år, berättar Shqipe. Första natten i Sverige sov jag tillsammans med hundratals andra flyktingar i en stor sporthall i Ystad.

Hon minns tälotsängarna som stod tätt, tätt i långa rader. Redan nästa dag förflyttades familjen till en flyktingförläggning i Vårgårda nära Göteborg.

– Där bodde vi i en barack. Sedan flyttades vi till ett sommarstugeområde i Gullbrana. När det blev kallare fick vi bo i en lägenhet i Unnaryd i Småland.

Shqipe vill inte gärna tala om den här tiden.

– Vi kände oss otrygga, oroliga. Skulle de svenska myndigheterna skicka tillbaka oss till forna Jugoslavien? Under en tid var vi till och med tvungna att gömma oss.

– Som kosovoalbaner kände vi oss rättslösa. Men det finns barn som har haft det mycket värre än jag, deras familj har inte kunnat skydda dem. De har kanske till och med förlorat sina föräldrar! Jag har alltid haft min familj.

Valnötsträd och vindruvsodling

Shqipe föddes 1982 i den lilla staden Ferizaj i Kosovo, i forna Jugoslavien.

– Jag växte upp tillsammans med min släkt. Min familj delade

hus med farmor och farfar, två farbröder och deras familjer. Vi var nästan tjugo personer. Varje familj hade sitt eget sovrum. Vardagsrummet och köket delade vi. Nu förstår jag att mamma hade det jobbigt. Det var ju hon som hade ansvar för hushållet även om vi barn och de ingifta svägerskorna hjälpte henne.

Shqipe beskriver sin tidiga barndom som trygg. Hon hade syskon och kusiner i olika åldrar att leka med, och det fanns många vuxna att söka tröst hos. Hon skrattar till:

– Det är bra att ha flera ”mammor”. Främst farmor! Jag brukade gömma mig bakom hennes rygg när jag gjort något otilllåtet.

Farmodern skötte om vingården. Runt huset växte fruktträd: äpplen, plommon, päron, körsbär, persikor. Störst av alla träden var ett gammalt valnötsträd. I trädgården odlade familjen också potatis, morötter, lök, gurkor och tomater till husbehov. Shqipe blir allvarlig.

– Allt det där är borta nu. Svårast är det att tänka på att farmors vinstockar är förstörda. Hon vårdade dem noggrant i så många år.

Barnen är krigets oskyldiga offer

När inbördeskriget i Jugoslavien bröt ut 1991 slogs Shqipes trygga tillvaro sönder. Fadern som arbetade på fabrik förlorade sitt arbete, familjens ekonomi havererade, och Shqipes skola stängdes.

Shqipe Hawitius privata fotoalbum

Shqipes enda foto från barndomen i Kosovo. Ferizaj 1983.

– Det blev farligt att vistas utomhus. Inte ens inomhus kände man sig trygg. Min familj satt i köket med neddragna rullgardiner på kvällarna och vi barn fick bara viska till varandra. Värst av allt var rädslan för att det skulle komma soldater och ta pappa ifrån oss.

Shqipe berättar om hur obegripligt kriget var för barnen. De hörde de vuxnas upprörda diskussioner och märkte deras oro, men de lämnades ofta utanför med sina frågor.

– Barnen är krigets oskyldiga offer, säger hon. Föräldrarna vill skydda dem, men tyvärr går det inte att hålla barnen utanför krigets ondskas. Ibland händer det också att de vuxna har så stor egen sorg och oro att de varken kan eller orkar hjälpa barnen.

Shqipe Haxhiu, privata fotoalbum

Tillsammans med lillasyster i mammans hemstickade klänningar. Unnaryd 1993.

Ett hem i Hyltebruk

Sensommaren 1992 lämnade Shqipes familj Kosovo. Shqipe fick inte ta med sig någonting personligt.

– Det var mamma som packade, och hon kunde bara ta med det allra nödvändigaste.

Värst var ändå att skiljas från farmor.

Shqipe har svårt att minnas resan till Sverige.

– Jag sov nog mest. Kanske var det för att slippa oron.

Den första tiden i Sverige präglades också av rädsla och maktlöshet.

– Vi hade ju lämnat allt bakom oss och vi visste ingenting om morgondagen. Våra liv låg i andras händer.

Det tog tre år innan familjen fick uppehållstillstånd i Sverige av humanitära skäl och 1995 kunde de äntligen andas ut och börja planera sin framtid. De flyttade till Hyltebruk i Hallands län, fadern och modern började studera svenska för invandrare och barnens skolgång fick kontinuitet.

– Medan vi sökte uppehållstillstånd gick mina syskon och jag i flera olika skolor, men det kändes inte på riktigt. Nu, när vi fick stanna, fanns det ju en mening med att lära sig svenska! Förut var vi otrygga och kunde inte koncentrera oss. Nu fick vi börja i riktiga svenska klasser och vi fick svenska kamrater.

Efter ett års svenskstudier fick Shqipes far arbete som snickare på en fabrik i Hyltebruk. Han trivdes genast och fick vänner bland arbetskamraterna.

– För mamma tog det två år innan hon fick jobb som tvättbiträde. Mamma trivs också med sitt jobb. Hon är både noggrann och snabb och därför gillar alla henne.

Tre tvättbiträden i samma familj
Våren 2002 tog Shqipe studenten på omvårdnadsprogrammet i Gislaved. Strax därefter började hon arbeta som tvättbiträde på Berendsen Textil Service AB i Torup.

– Det är min mammas arbetsplats. Jag har ofta vikarierat här på helger och skollov under min gymnasietid, så jag kände till jobbet.

Shqipe Hawitus privata fotoalbum

Studentexamen i Gislaved 2002, med lillebror och pappa.

Tvättanläggningen ligger tretton kilometer från hemmet i Hyltebruk. Nu arbetar även Shqipes yngre syster här.

– Det känns tryggt och bra. Vi ställer alltid upp för varandra, och när vi har samma arbetstider kan vi bila till och från jobbet tillsammans. Det sparar både tid och pengar.

Ung i Industrifacket

Efter sex månader på Berendsen fick Shqipe fast anställning. Hon gick omedelbart med i Industrifacket. Några veckor senare fick hon ett brev från sitt fackförbund med en inbjudan till en informationsdag i Halmstad.

– Mamma var redan fackligt ansluten, men jag visste ändå inte riktigt vad en fackförening var, och jag ville verkligen veta. Jag är en nyfiken person.

Shqipe övertalade en av sina jämnåriga arbetskamrater att följa med. Flickorna anmälde sig, fick tjänstledigt och tyckte att det var bra att facket betalade den förlorade arbetsinkomsten.

Informationsdagen gav Shqipe mersmak.

Gunnilla Lundgren

Vid pressen.

– Jag trivdes på kursen och jag ville lära mig mer. Lite senare såg jag en lapp på anslagstavlan på jobbet. Den handlade om tre dagars ungdomsfokus i Ljungskile. Jag ringde till kursledaren Keld Pedersen i Halmstad och frågade om jag fick åka. ”Helt OK”, svarade han och jag blev jätteglad!

På Industrifackets ungdomsfokus får medlemmar under trettio år möjlighet att träffa andra unga medlemmar. Shqipe berättar entusiastiskt om dagarna.

– Vi var tjugotre deltagare från hela Sverige och alla var under trettio år. Det var bara jag som inte var född i Sverige och det gjorde mig lite osäker i början. Men det gick över. Vi hade olika grupparbeten, vi fick lära oss skriva motioner, hålla anföranden, stå i talarstol, argumentera, lyssna. Det svåraste för mig var nog att stå i talarstolen. Jag var väldigt blyg först, men både kursledarna och kamraterna uppmuntrade mig så det gick bättre och bättre.

Shqipe lämnade Ljungskile med stärkt självförtroende och nya insikter.

– Jag vill arbeta fackligt, säger hon beslutsamt. Vi är faktiskt

Gunilla Lundgren

Vid en robofold.

12 500 medlemmar i Industrifacket som är under trettio år, och vi unga kan betyda mycket om vi engagerar oss.

Fadderverksamhet

År 1993 bildade Industrifacket en central ungdomskommitté, CUK. Meningen är att CUK ska uppmuntra unga medlemmar att jobba fackligt och politiskt. Det gör man bland annat genom uppsökande verksamhet, möten och kurser.

Shqipe har deltagit i flera av CUK:s kurser och hon har fortsatt att utbilda sig fackligt. Nu är hon ungdomsansvarig i Halmstad för avdelning 5 på Industrifacket och fadder för avdelningarna 1, 2, 3, 4 och 6.

– Som fadder ska man vara ett stöd för förbundets ungdomsansvariga och man ska hjälpa dem att ordna lokala möten och se till att verksamheten fungerar, berättar hon. Som ungdomsansvarig ska man träffa så många unga medlemmar som möjligt. Därför finns det en uppsökande verksamhet som pågår under två veckor varje år. Hittills har jag varit på arbetsplatser i Malmö och Landskrona.

Gunnilla Lundgren

En packad vagn väger 130–140 kilo.

Det är väldigt intressant, man träffar andra unga medlemmar som man har mycket gemensamt med.

Integrationsår

På Industrifacketts kongress 2004 beslutades att förbundet skulle intensifiera sitt arbete för integration. År 2005 utsågs till integrationsår och en rad aktiviteter sattes igång. Shqipe är en av de ansvariga från Industrifacketts ungdomskommitté.

– Mitt mål är att vara med och förändra samhället så att det blir rättvist, säger hon. Jag har alltid sagt vad jag tycker och tänker och jag accepterar inga orättvisor. Om de är stora eller små spelar ingen roll. Jag kan inte hålla tyst!

Man tror henne. Shqipe har ett öppet skratt men hon bär också på ett stort allvar.

– Alla människor har lika värde, säger hon. Det är viktigt att kämpa för.

Sedan tillägger hon med ett flyktingbarns hela erfarenhet:

– Alla barn borde få växa upp i trygghet och fred.

Gunilla Lundgren

Gunilla Lundgren

Dagbok april 2005

05.30 Mamma väcker min syster och mig. Mamma har redan varit uppe en halvtimme och gjort frukost till oss.

06.30 Vi åker iväg till jobbet. Jag kör. Syrran sitter i baksätet, mamma har alltid sin plats bredvid bilföraren.

06.45 Framme vid Berendsen i Torup. Vi byter om till arbetskläder och stämplar in.

07.00 Jag arbetar i packningen. Det betyder att jag packar det rena tvättgodset innan det levereras till kunderna. Det första jag gör på morgonen är att gå till min arbetsstation. På bordet ligger redan skrivna packlistor med kundernas beställningar. Jag går igenom beställningarna och kontrollerar med datorn att de stämmer. Sedan tar jag med mig en packnota från Gotland och går till de olika platserna där tvättgodset finns. Vi tvättar åt flera skolor och sjukhus på Gotland. Det är ofta stora beställningar.

Det tar tjugo minuter för mig att packa min första beställning. Jag packar tvättgodset i en vagn. När jag är färdig drar jag vagnen tillbaka till datorn och kontrollerar igen att allt stämmer. Jag skriver ut en följesedel på datorn och lägger den överst i vagnen. Sedan plastar jag in vagnens innehåll och sätter tejp runt allt så att godset ska hållas rent och torrt. Jag skjuter vagnen till utgången där Gotlands Bilfrakt hämtar den senare. En fullastad vagn med torr tvätt väger 130–140 kilo. Det krävs kroppskrafter i mitt jobb!

Jag hinner med tre vagnar till innan det är dags för frukosten.

08.40 Vi äter frukosten i matsalen. Mamma har gjort i ordning smörgåsar och juice som vi har med oss hemifrån.

09.00 Gör färdigt Gotlandspackningen och fortsätter sedan med Landstinget Halmstad. Hit hör tvätt från sjukhuset i Halmstad. Vissa avdelningar har inte så mycket tvätt. Då packar jag den i säckar, ibland ryms tvätten i ett paket.

10.40 Rast. Jag äter en frukt.

10.50 Fortsätter packa landstingstvätt.

12.00 Lunch. Mamma har med sig lunchlåda åt oss. I dag är det ris och kyckling. Hon kan verkligen laga god mat!

12.30 Fortsätter packa åt landstinget.

14.20 Rast. Äter en frukt och dricker lite vatten.

14.30 Det fattas folk i pressen så jag går dit en stund och pressar bomullsrockar och byxor till sjukhusen. Det är avkopplande att byta arbetsmoment.

16.00 Klockan ringer. Jag stämplar ut med arbetskläderna på, byter snabbt om och går till bilen. Mamma sitter redan i framsätet och syrran sitter vid ratten. En arbetskamrat åker också med oss.

16.30 Hem, ljuva hem!

Shqipe Haxhiu

Fakta om tvätteriarbetare och facket

Om fackligt medlemskap, löner och avtal

- I början av 1900-talet gick den fackliga organiseringen trögt på tvätterierna, som då mer var hem- eller småindustri. Det var inte heller ovanligt att kunniga kvinnor öppnade egna tvätt- och strykinrättningar och inte var intresserade av att organisera sig fackligt. När tvättindustrin började växa och tvättinrättningarna blev större fick facket lättare gehör för sin agitation.
- År 1926 började allt fler arbetare vid tvätt- och strykinrättningar att organisera sig i Svenska frisörbiträdesförbundet.
- År 1927 övergick arbetarna vid tvätt- och strykinrättningar till Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet som 1949 ändrade namn till Svenska fabriksarbetareförbundet (Fabriks).
- Fram till 1941 fanns inget riksavtal, istället tecknades företagsavtal.
- År 1942 upprättades ett riksavtal med Svenska Arbetsgivareföreningens Allmänna Grupp och dess anslutna tvättinrättningar och färgerier. Den 31 december 1942 fanns det totalt 108 tecknade avtal som omfattade sammanlagt 1 909 medlemmar.
- Inför avtalsrörelsen 1960 drev LO frågan om att få bort kvinnolönerna och visade SAF att nu var det allvar, nu måste något hända.
- För tvättindustrin begärde Fabriks 1962 extra lönehöjningar och att kvinnolönerna skulle tas bort. Det blev framgång i båda fallen. Männerna fick en extra kraftig löneökning och kvinnorna fick kraftigt höjda avtalstimplöner. Från och med det tvättavtal som tecknades 1962 var de speciella kvinnolönerna borta.
- År 1993 bildades Industrifacket genom ett samgående mellan Svenska fabriksarbetareförbundet och Beklädnadsarbetarnas förbund.
- I början av 2005 fanns 126 företag med avtal inom Industri- och Kemigruppen med sammanlagt 2 197 medlemmar.
- I dag finns det närmare 3 500 tvätteriarbetare i Sverige. De är medlemmar i Industrifacket men även inom Handelsanställdas förbund och Kommunal. Huvuddelen av dem är kvinnor, många har utländsk bakgrund. Tvätteriarbetare räknas till industrins låglönegrupper.

Exempel på löner enligt första riksavtalet 1942 för tvättindustrin i Stockholm

Manliga arbetare

Chaufför nyanställd	62,50 kr per vecka
Kusk	63,50 kr per vecka
Eldare, som är fullgod reparatör och fyllt 21 år, erhåller efter 1 års praktik	69,50 kr per vecka
Självständig kulörfärgare	1,53 kr per timme
Cykelbud fyllda 16 år	0,63 kr per timme
Cykelbud fyllda 18 år	0,70 kr per timme
Pressare vid kemiska tvättanstalter med minst 3 års praktik inom branschen erhåller	1,40 kr per timme
Färgeriarbetare och tvättare vid de kemiska tvättanstalterna erhålla efter 3 års praktik	1,35 kr per timme

Kvinnliga arbetare

Vid kemiska tvättanstalter och färgerier:	16–17 år	18 år
Nyanställd	0,50 kr	0,63 kr per timme
Efter 1 års praktik	0,60 kr	0,73 kr per timme
Efter 2 års praktik	0,60 kr	0,83 kr per timme

Arbeterska över 18 år, som under avlöningsperioden icke beretts tillfälle till ackordsarbete under minst halva tiden, erhåller ett tillägg av 10 öre per timme.

Vid vittvättanstalter:

Timlöner för arbeterskor över 18 år

	Grupp I	Grupp II	Grupp III
Nyanställda kr	0,83 kr	0,76 kr	0,73 kr per timme
Efter 1 års praktik	0,88 kr	0,81 kr	0,83 kr per timme
Efter 2 års praktik	0,93 kr	0,86 kr	

Grupp I. Arbeterskor sysselsatta med hand- och maskintvätt samt centrifugering.

Grupp II. Arbeterskor sysselsatta med in- och uträkning, kallmangling, handstrykning, maskinpressning, märkning, stärkning och viking (ej hopläggning) samt sömmerskor.

Grupp III. Övriga arbeterskor.

Olika typer av tvätterier

Industritvättar

Industritvättar handlar om logistiklösningar för tvätt och uthyrning, textilier, mattor, yrkeskläder och liknande. Industrifacket organiserar personalen på industritvättarna. Branschen domineras av Berendsen Textil Service AB och av Textilia Tvätt och Textilservice AB, före detta Simonsen Sverige AB, som har köpt upp flera landstingstvättar.

Konsumenttvättar

Konsumenttvättar är inlämningsbutiker och kemtvättar, som tvättar till hushåll och privatpersoner. Huvuddelen av arbetarna här organiseras av Handelsanställdas förbund.

Landstingstvättar

Det finns fortfarande tre landstingstvättar kvar – Norrköping, Alingsås och Västervik. Arbetarna här organiseras av Kommunal. Landstingstvättarna startades som en politisk åtgärd i mitten av 1960-talet.

OPL (On the Premises Laundry) – "Tvätt i egen regi"

OPL innebär att vanliga tvättmaskiner köps in till företaget eller arbetsplatsen. Den typen av tvättar har mindre krav på sig när det gäller yttre och inre arbetsmiljö.

Källa: Industrifacket, Göran Nilsson samt Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Mia Hatje.

Efterord

Arbetet med tvätten har genom alla tider förenat kvinnor över språk- och landsgränser. Det är ett oavlönat arbete som oftast görs hemma. Det tillhör industrins mest lågavlönade och är ett arbete som sällan beskrivs i stora rubriker. Tvätteriarbetarna historia tycks inte heller ha funnit sin rättmätiga plats vare sig i kvinnohistorien eller i arbetarrörelsens historia. Att delar av denna 1900-tals historia nu hamnar i blickfånget av ett kulturprojekt för integration är vi mycket tacksamma för.

En serie böcker

Från isvak till robofold ingår i en serie böcker som publicerats inom ramen för LOs kraftsamling för integration i arbetslivet och i den fackliga verksamheten. Boken har tagits fram av en arbetsgrupp inom projektet *Nytt liv i Sverige* – ett kulturprojekt för integration där åtta LO-förbund har samverkat.

Industrifacket var ett av de förbund som tog initiativet till *Nytt liv i Sverige*. Medlemmar med egna upplevelser av invandring skulle få en möjlighet att berätta om sina liv, sina erfarenheter av arbetslivet och den fackliga verksamheten. Ditas Enström, tvätteribiträde och medlem i Industrifacket, hade en dröm om att skriva en bok om tvätteriarbetarnas villkor. Tack vare författaren Gunilla Lundgrens brinnande engagemang och erfarna penna kan vi nu följa Ditas Enströms och sex andra kvinnors arbete och livsberättelser genom hela 1900-talet.

Värdefull insats från Kulturrådet

Statens Kulturråd har bidragit till att finansiera *Nytt liv i Sverige* och på så sätt gjort en värdefull insats för att synliggöra invandringens

betydelse i arbetslivet. Kulturrådets stöd har gjort det möjligt för fackliga medlemmar och kulturarbetare att mötas, föra öppna samtal och arbeta tillsammans i studiecirklar och arbetsgrupper.

Författaren Gunilla Lundgren skrev sin första bok 1972 tillsammans med tre romska tonårsflickor. Därefter har hon skrivit ett fyrtiotal böcker, ofta i samarbete med barn, ungdomar eller vuxna som inte är födda i Sverige. Många av böckerna är två- eller flerspråkiga. Gunilla Lundgren har med författaren Kerstin Gidfors skrivit *Arbete, trygghet och oberoende*, en bok om fem medlemmar i Kommunal, publicerad av LO i serien *Nytt liv i Sverige*.

Inspiration att berätta och skriva

En annan arbetsgrupp inom Nytt liv i Sverige har tagit fram studiematerialet, *Brev till Framtiden* som kan underlätta för medlemmar och andra intresserade att samlas i berättar- och studiecirklar. Vi hoppas att *Från isvak till robofold* tillsammans med *Brev till Framtiden* ska inspirera alla dem som vill berätta om sina liv, sitt arbete, sitt fackliga engagemang och sina drömmar om framtiden. Det är i mötet med varandra som vi kan se vad som förenar oss bortom yttre skillnader. Tillsammans kan vi hjälpas åt att göra Sverige till ett föregångsland för integration.

María-Paz Acchiardo
LOs integrationsansvarig

Från isvak till robofold, liksom andra böcker, utställningar och material i serien Nytt liv i Sverige, kan användas i studiecirklar, facklig utbildning och även i skolundervisning.

De kan beställas till självkostnadspris från:

LO-distribution, 811 88 Sandviken

Telefax: 026-24 90 10

E-post: lo@strombergdistribution.se

LOs hemsida: www.lo.se

Liv i Sverige.

I samband med att *Från isvak till robofold* publicerades av LO blev den antagen av föreningen Liv i Sverige att ingå i deras bokserie. Detta innebär att boken kan beställas från både LO-distribution och föreningen *Liv i Sverige* till självkostnadspris.

Varje liv är värt att skildra

är mottot för föreningen *Liv i Sverige*, som vill främja det självbiografiska berättandet i landet, både i tal och i skrift. Målet är att vidga yttrandefriheten så att "vanliga" människors upplevda kunskap om livet i Sverige tillåts berika litteraturen och det offentliga samtalet. Allt som sänds in till föreningen, från färdiga levnadsskildringar till korta skrivprov, bedöms av en grupp författare, journalister och bibliotekarier. De bästa berättelserna försöker vi sedan få ut i bokform.

Liv i Sverige har inget bokförlag i ryggen, men vi samarbetar med förlag, museer och bokfrämjande organisationer runt om i landet. Sedan 1978 har närmare 100 Liv i Sverige-böcker kommit ut, från Norrbotten till Skåne. På en kändisdominerad marknad är detta "doldisarnas" egen bokserie. Berättarkaféer på skilda håll i landet och medlemsbladet *Liv i Sverige* ingår också i föreningens verksamhet.

Det kostar 150 kronor om året att bli medlem i Liv i Sverige då får man, utöver 4 nummer av tidskriften, en välkomstbok vid inträdet, gratis rådgivning i litterära ting, tips om skrivarkurser och berättarprogram samt rejäl rabatt på alla våra böcker. Föreningar och organisationer kan lösa gruppmedlemskap till samma pris.

Liv i Sverige.

c/o Göran Palm

Rosenlundsgatan 48 A, 118 63 Stockholm

Telefon: 08-720 26 63. Fax: 08-668 57 45

E-post: livisverige@livisverige.org

Postgiro: 33 43 96-9

År 1905 tvättade Sofia Charlotta Johansson från en brygga i Albysjön – inte långt från den moderna tvättindustri där Ditas Enström arbetar år 2005.

”Det går väl an att tvätta på sommaren, men på vintern är det inte roligt”, skriver Lillie Nyström i sin dagbok från 1930-talet. Händerna domnade i den uppsågade isvaken.

Maria Slät kom som båtflykting till Sverige under andra världskriget. Från slutet av 1940-talet fram till sin pensionering arbetade hon på en tvättinrättning i Fittja. Birgitta Holmberg var bara fjorton år när hon började arbeta som tvättbiträde 1948. Sonja Bodin berättar om facklig kamp under 30 år. Shqipe Haxhiu beskriver en arbetsdag som ungt tvättbiträde år 2005.

Från isvak till robofold handlar om sju kvinnors liv, om deras vardagsslit, glädje, drömmar och fackliga kamp. Samtidigt skildras Sverige under hundra år, från 1905 till 2005, från isvak till robofold.

ISBN 91-566-2202-3

